

LISZKA JÓZSEF

Hol ringtak a bölcsők?

Kérdések és válaszkísérletek a Kőműves Kelemenné balladájával kapcsolatban*

JÓZSEF LISZKA

398.87(=511.141)

821.511.141-144

Where do cradles rock? Questions regarding the ballad of Kőműves Kelemenné and attempts to answer them

Keywords: Folklore, the science of folklore, folk ballad, revival, survival.

*„Bármíhez nyúlok, kiderül, hogy másképp van, mint ahogy a kutatás képzelte.
Minden másképp van.”*

(Pócs Éva)

Kríza Ildikó egy nemrégiben közreadott impozáns áttekintésében a 20. század második felének magyar szövegfolklorisztikai kutatásairól a balladakutatással kapcsolatban a többi között a filológiai vizsgálatok jelentőségét is kiemeli (Kríza 2011, 42. p.). Az alábbi tanulmány ehhez a megközelítési módhoz szeretne szerény hozzájárulás lenni.

A falba épített asszony (más, talán közismertebb címen: Kőműves Kelemenné¹) népballada rendkívül korán került a magyar és a nemzetközi balladakutatás homlokte-

* Ág Tibor, akinek a Kőműves Kelemenné balladájának újabb Nyitra környéki variánsai köszönhetők, haláláig kitartott lényegében Vargyas Lajos feltételezése mellett, miszerint ezek a változatok egy régebbi, az egész magyar nyelvterületen ismert szájhagyomány maradványai. Noha voltak ellenvélemények (Fragó József, Liszka József), ezekről nem látszott tudomást venni. Egyik legutóbbi tanulmányában, itt, a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* oldalain is megismételte korábbi álláspontját (Ág 2011). Jelen, megírni rég tervezett dolgozat lényegében ehhez az írásához kapcsolódik. Rendkívül sajnálom, hogy Ág Tibor nem érthette meg reflexióim megjelenését, de meggyőződésem, hogy szellemiségéhez, gondolkodásmódjához akkor leszünk hűségesek, ha esetleges ellenvéleményünket is megfogalmazzuk, meg merjük fogalmazni. Életműve értékéből ez semmit nem von le. Ellenkezőleg: a tudományos diskurzus részeként azt szolgálja, amit Ág Tibor is folyamatosan hangoztatott, hiszen gyűjtési eredményeit nem valamiféle merev múzeumi kultúra részeként, hanem élő, ma is ható hagyományként, hozzáteszem, az élő tudományos diskurzus részeként szerette volna értelmezni.

1 Noha a ballada típus szerinti címe A falba épített asszony, a *Magyar Néprajzi Lexikon*ban is Kőműves Kelemenné címszó alatt található meg a leírása (Kríza 1980), így a továbbiakban én is ezt a megnevezést használom.

rébe. Kriza János híres népköltési gyűjteménye, a *Vadrózsák* megjelenése után (Kriza 1863) a többi között épp ez a ballada volt az, ami a plágiumvádakat, illetve az ezt követő eredetkezési kutatásokat, vitákat indukálta. A Kriza gyűjteményében közölt néhány balladáról (Kőműves Kelemenné, Molnár Anna) Iulian Grozescu román irodalmár úgy vélte ugyanis, hogy ezek közönséges hamisítványok: román eredetiből való fordítások. A *Fővárosi Lapok*ban Egy pár székely „vadrózsáról” címen 1864-ben megjelent írásában plágiummal vádolta meg Krizát. Hosszan kigyózó disputa kerekedett ebből (Arany János *Vadrózsapörnek* nevezte el később ezt az eseménysort), aminek végeredménye az lett, hogy mind a román, mind a magyar népköltészeti gyűjtők serény munkába fogtak a maguk igazának bizonyítására, aminek során kiderült, hogy szó sincs plágiumról, hanem valóban mindkét nép folklórában ismert balladatípussal van dolgunk, és lényegében egész Délkelet-Európában, sőt Elő-Ázsiában meglévő jelenséggel állunk szemben (vö. Alexics 1897; Faragó 2005, 595–602. p.). Ezzel korántsem zárultak le viszont a balladatípus eredetkezésével kapcsolatos kutatások, és az azokat követő nemzetközi viták, hiszen a terjedés útvonalának, az átadás-átvétel irányának a kérdései továbbra is nyitottak maradtak. A 20. századi magyar történeti balladatudatás terén kétségtelenül a legelévülhetlenebb érdemeket az a Vargyas Lajos szerezte, aki a többi között a Kőműves Kelemenné balladatípus vizsgálatával is behatóan foglalkozott (Vargyas 1959; Vargyas 1976, II: 13–43. p.). Kutatásai eredményeként megállapította (nagyon leegyszerűsített megfogalmazásban), hogy a balladát a balkáni népek, legelőször a bolgárok, a magyaroktól vették át, akik viszont a Kaukázusban ismerkedhettek meg a témával és hozták magukkal a honfoglalás során (Vargyas 1988, 310–311. p.)². Ennek egyik bizonyossága szerinte, hogy a magyaroktól nyugatra és északra élő népek körében ismeretlen. Noha a Vargyas által a magyar nyelvterületen számba vett negyvenöt variáns³ szinte mindegyikét a Székelyföldön és a moldvai magyarok körében jegyezték fel, feltételezi, hogy korábban az egész nyelvterületen ismert volt.⁴ A 20. századra viszont már csak az archaikus kultúrájú térségekben őrződött meg (vö. Kriza 1991, 70. p.), amit egy, a két világháború között lejegyzett zoborvidéki töredék is bizonyítani látszik. Hogy bizonyosságot nyerjen, 1960-ban arra biztatta Ág Tibort, végezzen felderítő gyűjtőmunkát a Zoborvidéken (Ág 2001, 84. p.).

2 Vargyas elméletét mind a magyar, mind a nemzetközi (főleg román, görög, cseh stb.) kutatás vitatta, ám ennek tárgyalása kívül esik mostani témánkon (vö. Faragó 1995; Schubert 2010. Áttekintően lásd: Voigt 1968).

3 Ezek száma 1991-ben már 87 volt, amiből hatvanat a Székelyföldön jegyezték le a kutatók (Albert 1993, 169. p.), tehát lényegében ezeknek az újabb változatoknak a felbukkanása (ahogy arról a továbbiakban részletesen lesz szó) sem változtat az elsődleges elterjedési térképen.

4 Csak érintőlegesen tartozik ide, hogy időközben Magyar Zoltánnak az egykori Torna megyéből a ballada négy „prózává oldódott” variánsát sikerült dokumentálnia. Arra, hogy „e ballada tornai ismerete mennyire tekinthető a helyi hagyományvilág szervesült folklórörökségének”, nem ad (nem is adhat) egyértelmű választ, mindenesetre a *prózává oldódás* kifejezés eufemisztikus használatával úgy tűnik, nem is zárja ki annak lehetőségét (Magyar 2011, 41–42. és 105–106. p.). Magam inkább iskolában tanult, olvasott történetek továbbmondásának *érezem* őket, és előzetesen inkább a folklorizáció, refofolorizáció kategóriájába sorolom. Jelen dolgozat kereteit azonban szétfeszítené, ha most ezek aprólékos filológiai elemzésébe kezdenénk.

Ág Tibor még abban az évben kiutazott Zsérére, ahol megtalálta ugyanazt a Földesi Ilonát is, akitől korábban, az 1940-es évek táján már Franz Zagiba és Arany A. László is feljegyzett néhány sornyi töredéket, ám most Ág Tibornak a Kőműves Kelemenné balladája tizennégy strófás, szinte hibátlan változatát sikerült rögzítenie (Ág 1961a). A felfedezés kisebb szakmai szenzációt váltott ki, hiszen az újabb variánsok felbukkanása látszólag valóban azt bizonyítaná, hogy egy, régebben az egész magyar nyelvterületen elterjedt balladatípusnak az egyébként is archaikus (de legalábbis annak tartott) kultúrájú Zoborvidéken megőrződött darabjaival van dolgunk. A kérdés azonban nem ennyire egyszerű. Faragó József szemléletes megfogalmazásában „olyanok ezek a szórványos adatok, mint egy-egy magános hegycsúcs, amelyeket a feledés tengerének még nem sikerült egészen elborítania”. Ha ez így lenne, és több klasszikus népballada esetében (pl. Molnár Anna, A bagoly asszonyka, A csodahalott stb.) ez – úgy tűnik – így is van, akkor ezek az egymástól mind térben, mind időben távol fellelt variánsok formailag erőteljesen különböznenek egymástól, hiszen évszázadok során külön életet éltek, más-más irányban alakultak. Magyarán: szétfejlődtek. Ezek után, ha a zsérei változatot kézbe vesszük, „első olvasásra feltűnik, hogy már-már sorról sorra, gyakran szóról szóra összeállíthatóak a székelyföldi változatokból. Lehetetlen, hogy lelőhelyükön több száz éves régi folklórjavak legyenek; nyilvánvaló, hogy frissiben jutottak a Székelyföldről új környezetükbe”. (Faragó 1995, 266. p.)

A továbbiakban néhány megfontolandó szempontot próbálok megfogalmazni egyrészt konkrétan a Kőműves Kelemenné ballada zoborvidéki megjelenésével kapcsolatban, másrészt általában a népköltészeti alkotások hagyományozódásával, terjedésével kapcsolatban.

Kutatás-módszertani szempontok

Hogy ne egymás mellett beszéljünk el (ahogy az a folklórisztikában is bevett gyakorlat), bevezetesként néhány kutatás-módszertani szempont felvetése szükségeltetik. Az elsőt az alábbi, anekdotikusan hangzó, ám mégis igaz (és főleg: tanulságos!) történet segítségével kísérelm meg fölvezetni. A nyolcvanas évek elején történt, hogy Nyitragerencsén egy idős házaspárt a két világháború közötti árucere-kapcsolatokról, pontosabban arra vonatkozó emlékeikről faggattam. Miután a témát kimerítettük, buszom indulásáig még jó fél órára volt (ami azt jelenti, hogy máshová már nem volt érdemes bekopogtatnom), hát maradtam még beszélgetni. Főleg, hogy citrompótlószerű borukat ne kelljen folyton, mondvacsinált ürügyekkel visszautasítanom, a Luca napi szokásokról, hiedelmekről beszéltettem őket. Áradt is a szó, főleg a nényiből (s ahogy mondani szokták), tiszta, bővizű patakként bugyogtak ajkáról a szebbnél szebb, archaikusnál archaikusabb hiedelmek, ősi Luca-napi praktikák. Én meg persze, egyre hevesebben dobogó szívvel, sűrűn, már-már gémberedő ujjakkal jegyzetelgettem, és csak azt sajnáltam, hogy nem ezzel a témával kezdtem rögtön a beszélgetést, illetve már azzal a gondolattal is kacérokodtam, hogy hátha van egy később induló busz is... Közben, órára pillantva, hogy mégis elvarrjam a szálakat, megkérdeztem: ezeket a praktikákat vajon ő is gyakorolta, netán még ma is gyakorolja? „Á, dehogy” – hangzott pironkodva a válasz. „Akkor biztosan édesanyjától vagy nagymamájától látta, hallotta, tanulta őket” – véltem rátapintani a lényegre. „Dehogysis, egy kalendáriumban olvas-

tam” – játszott ki beszélgetőtársam (abban a pillanatban úgy hittem) aduját. „Ez se rossz” – gondoltam magamban, már akkor is tudván, hogy a régi kalendáriumnak, ponyvanyomtatványoknak milyen fontos szerepük volt a népelet alakulásában, alakításában is. „És milyen kalendáriumban? Nem tetszik rá emlékezni?” – nyomultam tovább. „Dehogynem, kedvesem, ott van a kredenc tetején” – mondta, és már ugrott is, hogy megmutassa. Pár perc múlva reszkető ujjakkal lapozhattam bele az alig megsárgult 1982. évi *Madách Naptárba* és kereshettem meg benne ismeretterjesztő írásomat a Luca-napi szokásokról és hiedelmekről...⁵ Beszélgetőtársaim figyelmét nem hívtam föl a cikk írójának és kérdezőpartnerük személyének azonosságára. Gyors búcsút vettem, s még buszomat is elértem.

Nyitra felé zötykölődve azon tűnődtem, hogy ha ez a busz öt perccel korábban indul, akkor talán most boldogan vinném magammal a Nyitragerencsén lejegyzett ősi Luca-napi szokások és hiedelmek egy pompás csokrát (amelyek ebben a régies jelenségeket konzerváló miliőben szerencsés módon fennmaradtak, s még szerencsésebb módon éppen én akadtam rájuk), s már azon törném a fejemet, hogy hol lehetne ezt a zoborvidéki nyelvsziget archaikus voltának újabb bizonyóságaként mihamarabb közreadni...

Ilyen és hasonló történeteket szinte minden kolléga tud saját megtapasztalásai közül mesélni,⁶ ami legalábbis fokozott óvatosságra, körültekintésre, a túl gyors, ráadásul sokszor elfeltevéseken alapuló következtetések levonásától való tartózkodásra kell, hogy intse a kutatót.

Noha az írásbeliség és szóbeliség elsődlegességének a kérdéseivel, a könyvkultúra hatásának az intenzitásával kapcsolatban a nemzetközi folklorisztika, úgy tűnik, örökre két szekértáborra oszlott (valóban csak taláalomra lásd: Anderson 1935; Bottigheimer 2011; Dégh 1946–47; Honti 1937; Horálek 1964; Keszeg 2008; Krzyżanowski 1977; Marčok 1978; Schenda 1976; Wesselski 1931), alapjában véve abban azért megegyeznek a kutatók, hogy a nyomtatott írásbeliség mindig is volt hatással a szóbeliségre (ahogyan – természetesen – fordítva is!). A mértéke kérdéses mindössze, és figyelmen kívül semmiképpen nem hagyható. Ebben a most tárgyalandó kontextusban sem.

5 Noha nem tartozik a tárgyhoz, de a tudományos hitelesség kedvéért álljanak itt az említett cikk könyvészeti adatai is: Liszka József: „Luca, Luca, kity-koty...” Luca-napi népszokásaink. *Madách Naptár 1982*. Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó, 1981, 185–186. p.

6 Csete Balázs egy gyűjtési beszámolója során elbeszéli például, hogy amikor „az Ethnographia 1942. 2. számából felolvastam házigazdánknak Nagy Jenő: Temetés, temető és halotti tor a kalotaszegi Magyarvalkón c. tanulmányát, arra kért, hogy ezt a számot ajándékozzam neki, mert a benne lévő 'nagyon szép' halotti köszöntőkből alkalomadtán felhasznál majd egyet-mást... (Csete 1942, 207. p.). A Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központja 1999 adventjén az adventi koszorú elterjedési intenzitásának megállapítására egy kérdőíves felmérést végzett Dél-Szlovákia néhány településén. Több kérdezőbiztos visszajelzéséből az derült ki, hogy ahol nem ismerték a jelenséget, a kérdezőbiztos a megkérdezettek (!) azonban kifaggatták, hogy mi is ez voltaképpen. Majd többen megjegyezték: ez nagyon szép szokás, jövőre mi is csinálunk / veszünk adventi koszorút (vö. Liszka 2000). Lásd még: Keszeg 2005.

Kompetencia hiányában, az alábbi vizsgálódásaim során a zenei aspektusokat mellőzve, a kérdést csak szövegfolklorisztikai szempontból közelítem, de meggyőződésem, hogy így is lehetséges hiteles válaszlehetőségek megfogalmazása. Álláspontomat Bartók Béla sorai, azt hiszem, meggyőzően támasztják alá:

...szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az itt közölt székely balladák sajátos régi dallamai a szöveggel nincsenek szorosan összenőve. Gyakran megtörténik, hogy e dallamokra más, hasonló rythmusú balladát, vagy lírai dalt is énekelnek; valamint az is előfordul, hogy az itt közölt szövegekkel kapcsolatban más hasonló rythmusú dallammal kísérleteznek. Az epikai dal sorsa tehát egészen fedi a lírai dalét. Noha még kiérezhető, hogy ez a társulás – miként ez az ország más részeiben is tapasztalható – az epika terén nem régi keletű.

(Bartók 1908, 115. p.)

Bartók sorait Ág Tibor gyűjtési tapasztalatai is alátámasztani látszanak, hiszen a Kőműves Kelemenné ballada zsérei dallamának változatát 1976-ban Nyitracehíben is megtalálta, csak egészen más műfajban (dudanóta dallamaként!), s persze más szöveggel: „*Dudásom, dudásom, / Kedves muzikásom, / A gatyám megrázom, / Meg is matarászom.*” (Ág–Sima 1979, 402. p.). Hogy akkor most ballada- vagy dudanótadallamról van-e szó elsődlegesen, hát én azt nem tudom eldönteni...

Mindezzel csak annyit szeretnék mondani, hogy szöveg és dallam elterjedési kérdései vizsgálhatóak egymástól függetlenül is, és ami igaz lehet az egyikre, nem feltétlenül érvényes a másikra. A továbbiakban tehát kizárólag szövegfolklorisztikai szempontok alapján közelíték a problémához.

Kutatástörténeti szempontok

A Kőműves Kelemenné balladájának első zoborvidéki nyoma Franz Zagiba népzenei gyűjtőtevékenységéhez kapcsolható. Munkájához ösztönzést a Csehszlovák Állami Népdalintézet Szlovenszkói Szakosztálya által szervezett kutatási program, illetve kiadott kérdőív jelentett (vö. Ág 2000, 90. p.). Kutatási eredményeit, a zoborvidéki „népballadákat”⁷ csak a háború után, Ausztriában publikálta. Ebben a német nyelvű közleményében elmondja, hogy a gyűjtést 1939–40-ben végezte, mégpedig féltestvérével, Arany A. Lászlóval közösen: Aranyt elsősorban a balladák szövegei, őt pedig azok melódiája érdekelte. Aranynak nagyon sok balladát már csak elbeszélte változatban sikerült feljegyeznie, mivel a dallamok nagyobbik része akkora elfelejtődött. Zagiba az ezekhez a szövegekhez „tartozó” dallamok felkutatását tűzte ki célul. 37 esetben sikerült is neki, de a háborús viszonyok miatt nem tudta folytatni, illetve befejezni a kutatómunkát (Zagiba 1954, 63–65. p. A publikáció kritikáját lásd: Ág 2000). Így ebből a közleményből tudunk a Kőműves Kelemenné balladájának legelső ismert, a közreadó sze-

7 A gyűjtemény nemcsak balladákat tartalmazott, hanem népdalokat, népies műdalokat, költők folklorizálódott verseit is (köztük van például, noha Zagiba szemmel láthatóan nem tud róla, mert betyárballadának mondja, Petőfi Sándor Alku című versének folklorizálódott változata is. Zagiba 1954, 79–80. p.).

rint négy versszakból álló variánstörredékéről, amelyet a 33 éves zsérei Földesi Ilonától jegyzett le. Közleményében viszont sajnos csak a ballada első két sorát hozza, így még ezt az állítólagos törredéket is csak törredékesen ismerjük (Zagiba 1954, 70–71. p.).

A ballada következő zoborvidéki nyoma is ehhez a népzene gyűjtési kezdeményezéshez köthető. 1944-ben jelent meg a készülő *Nyitravidéki népballadák* című kötet mutatványanyaga, amely a Putz Éva által 1941-ben Zsérén, a 66 éves Benc Luca előadása nyomán lejegyzett, a halálraítélt húga balladatípus, Fehér László balladája címen ismert szövegét adja közre (Putz 1944). Maga az így beharangozott kötet azonban sosem jelent meg, s a legutóbbi időkig a benne megjelölt tervezett népköltési anyagot vagy fel sem gyűjtöttnek vagy elveszettnek, de legalábbis lappangónak gondolta a folkloristák többsége. Sándor Eleonóra még úgy tudta, hogy „a gyűjtött anyag nagy része a későbbiekben elkallódott”, s felbukkanásukra „kevés a remény” (Sándor 1989, 152. p.). Ág Tibor a következőket írja a Nyitra vidéki balladakutatással kapcsolatban:

Az 1945-ig Pozsonyban működő Szlovákiai Magyar Közművelődési Egyesület, a SZEMKE, tervbe vette egy Nyitra-vidéki népballada-gyűjtemény kiadását, amely Putz Éva, Arany A. László, Lipcsey Gyula és Kovács Gergely gyűjtését tartalmazta volna. Ez valószínűleg dallamok nélkül közölt balladagyűjtemény lett volna, mert képzett zenész nem volt ebben a körben. Ebből a balladagyűjteményből, sajnos csak a „Fehér László balladája” jelent meg 1944 őszén, egy füzetben, mint mutatvány a Nyitra-vidéki népballadák készülő gyűjteményéből. E gyűjtemény kéziratának további sorsáról nincs tudomásunk.

(Ág 2001, 7. p.)

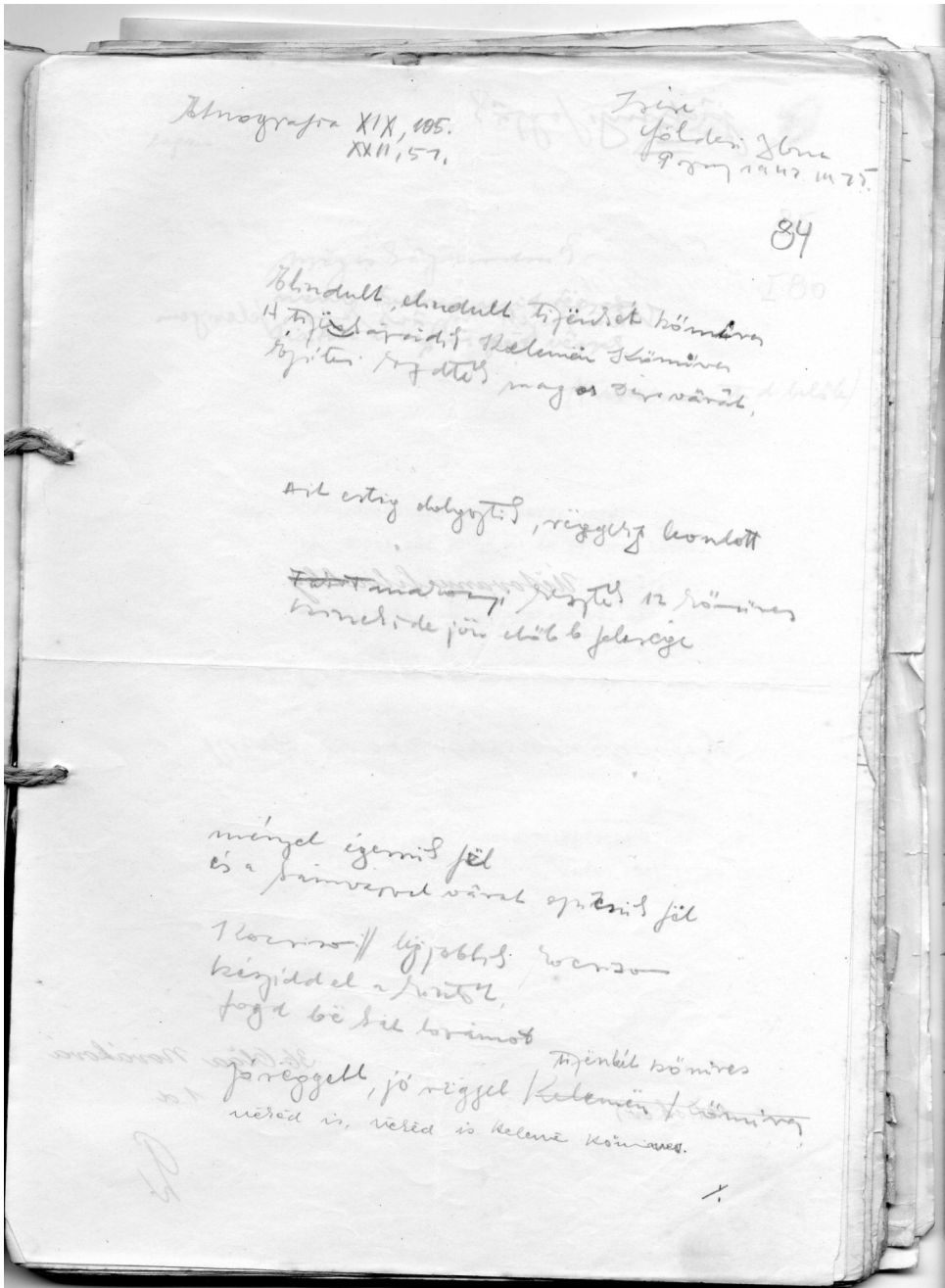
Való igaz, hogy a tervezett kötet dallamok nélküli balladaszövegeket tartalmazott volna, ám – ahogy arról a fentiekben már volt szó – Arany A. László féltestvére, Franz Zagiba emlékei szerint az 1939–40-ben lefolytatott gyűjtés keretében Arany a szövegeket, Zagiba pedig a dallamokat rögzítette.

Néhány esztendeje előkerült Arany A. László kéziratos hagyatéka (vagy annak egy része), amiben jelentős mennyiségű néprajzi, elsősorban népköltési gyűjtés található (több dossziényi, főleg, de nem kizárólag Nyitra környékén gyűjtött népdalok, -balladák, népies műdalok).⁸ Kisebb fokú szenzációszámra ment, hogy a hagyatéka része az említett tervezett kötet teljes, nyomdába előkészített, minden valószínűség szerint Blanárovits József metszeteivel kiegészített kézírata (vö. Liszka szerk. 2009). A Zagiba által emlegetett teljes gyűjtés, aminek ő csak törredékét publikálta, viszont nem található meg ebben a kéziratos anyagban.

Megvan ellenben a hagyatékban a Kőműves Kelemen balladának egy, Arany által 1942. március 2-án Pozsonyban (tehát nem az emlegetett Nyitra környéki terepmunka helyszínén és idejében!), viszont ugyancsak Földesi Ilonától lejegyzett rendkívül töredékes variánsa, aminek első két sora megegyezik ugyan a Zagiba által közreadott két sorral, ám a gyűjtés időpontja alapján (feltételezve, hogy Zagiba pontos adatot rögzített) mégiscsak másik lejegyzésnek kell tartanunk. Arany ezt a változatot le sem gépeltette, legalábbis a hagyatékban letisztázott verziója nem található.

8 Maga a hagyatéka a Fórum Kisebbségkutató Intézet somorjai Levéltárában található, de fénymásolat formájában a komáromi Etnológiai Központ Néprajzi Adattárában is hozzáférhető.

1. kép. Az Arany A. László hagyatékban található Kőműves Kelemenné-töredék facsimiléje

Forrás: Arany A. László-hagyaték, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja – Levéltár

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVI. évfolyam 2014/1, Somorja

A lap felső részén az *Ethnographia* című folyóirat két közleményére történik utalás, ahol a ballada székelyföldi változatai olvashatóak. Az elsőben egy Bartók Béla által közölt, Gyergyószárhegyen, Bodon Pál által feljegyzett töredék (Bartók 1908, 105–106. p.), úgy tűnik, nincs konkrét köze a zsérei változathoz. Arany jegyzeteinek második, *Ethnographiára* történő utalása a Veress Gábor által 1908-ban Borszéken gyűjtött, majd közreadott szövegre vonatkozik (Veress 1911, 51–53. p.), ám ez sem mutat a zsérei változattal közelebbi rokonságot.

Vargyas Lajos természetesen a Zagiba által közreadott töredéket ismerhette csak, de ez is felkeltette az érdeklődését. Rövid, lábjegyzetben közölt érvelését érdemes szó szerint idézni:

Zobor-vidéken feljegyzett négy versszak, melyből az elsőt közli dallammal. Ez egy Kodály-közölte erdélyi Kőműves Kelemen-dallam kétsorosra csonkult, romlott formája. Sokáig azt hittük, hogy újabban, irodalmi úton került a néphez kiadványokból. Azonban a Görög Ilona szintén felbukkanó és kétségtelenül hiteles változatai (MF 3829 Manga, valamint Zagiba, 71) más megvilágításba helyezték a kérdést. Közelebről megvizsgálva kiderült, hogy a Kodály-dallam más szövegkezdethez kapcsolódik; a zsérei szövegkezdet megvan ugyan más változatban, de nem így szóról szóra. Mindez valószínűvé teszi a feljegyzés hitelességét.

(Vargyas 1959, 6. p.)

Nilván a fentiekből, tehát Zagiba *feljegyzése hitelességének*⁹ feltételezéséből kiindulva biztatta hát Ág Tibort arra a bizonyos, fentebb már említett, 1960-ban megkezdett kutatásra. Aki ennek során meg is találta Zsérén Földesi Ilonát, aki meglepő módon azt a balladát, amire 1942-ben csak rendkívül töredékesen emlékezett, 18 év elteltével szinte teljes épségében elő tudta adni.¹⁰ Földesi Ilona, saját bevallása szerint „a balladát édesanyjától tanulta és 1934 előtt még sokkal jobban tudta, mint most” (Ág 1961a, 72. p.). Miért épp 1934 előtt...? Talán mert még az iskolában tanulta? Vagy a gyűjtő direkt erre az évszámra kérdezett rá, mivel tudta, hogy 1934-ben jelent meg Kerényi Györgynek egy népszerű, alább még részletesebben is tárgyalandó dalgyűjteménye, amiben a Kőműves Kelemenné balladájának egy nagyon hasonló variánsa található? De várható-e egy adatközlőtől, hogy ilyen kérdésre hiteles választ adjon?

9 A *feljegyzés hitelessége* alatt rendszeren azt értenénk, hogy a gyűjtő körültekintően eljárva, a gyűjtési körülményeket is bemutatva, pontosan rögzíti az adatközlője által elmondottakat. Vargyas nyilván nem erre, hanem arra gondolhatott, amikor a hitelességet emlegeti, hogy évszázados helyi szájhagyomány részeként, s nem utólag, valamilyen nyomtatott szövegből megtanult variánssal van dolgunk.

10 Első közlés: Ág 1961a. Ág Tibor ugyanezt a változatot egyébként közreadta a budapesti *Néprajzi Közlésekben* is (Ág 1961b, 90–92. p.). Ezt követően több gyűjteményes kötetben is napvilágot látott. A teljesség igénye nélkül: Ortutay–Krizsa 1968, 121–123. p.; Vargyas 1976, II: 13–14. p.; Ág–Sima 1979, 13–14. p.; Kósa 1979, 467–468. p.; Ortutay 1985, 35–36. p.; Ág 2001, 87–92. p. Megjegyzem, hogy a felsorolt közlések között gyakorlatilag nincs két teljesen megegyező textus, így a közreadóknak „köszönhetően” végső soron további variánsok keletkeztek.

Kőműves Kelemen balladáját, de ő nem tanulta meg. Ugyanennek az énekesnek – név szerint az 1903-ban született Suba Imrének – elénekelttem a zsérei változat dallamát. Neki egy 6 szótagú giusto dudanóta jutott az eszébe...” (Ág 2001, 85. p.). Ág Tibor ezt a fentebb már idézett dudanótát közli korábbi balladagyűjteményében (Ág–Sima 1979, 402. p.), a most szóban forgó kötetben, néhány lappal arrébb, viszont ugyanettől a Suba Imrétől (mindenféle magyarázat, kommentár nélkül) a Kőműves Kelemenné balladájának 1978-ban lejegyzett kezdő sorait adja közre (Ág 2001, 92. p.).

Ismerünk a térségből még egy variánst, amit Ág Tibor mindössze egy szűkszavú megjegyzés kíséretében ad közre: „Azóta [1976, illetve 1978 óta? – L.J. megj.] 1987-ben Pogrányban is előkerült egy változata, melyet Schuster Éva rögzített magnetofonkazettán.” (Ág 2001, 85. p.) A gyűjtő az 1931-es születésű Szomolányi Andrásné Nagy Ilona előadásában rögzítette a balladát (Ág 2001, 93–96. p.).

A zoborvidéki magyar falvakból jelenleg tehát hét változatát, változattöredékét ismerjük a Kőműves Kelemenné balladájának. A továbbiakban nézzük, vajon valóban egy több száz éves helyi hagyomány maradványainak tekinthetők ezek, vagy esetleg valami mással van dolgunk?

Forráskritikai szempontok

A kérdés, hogy a ballada zoborvidéki előfordulása a helyi színhagyományban több évszázadon át fennmaradt reliktumnak (*survival*), vagy másodlagosan, külső hatásra odakerült, netán felélesztett jelenségnek (Ág Tibor szóhasználatában: *revival*) tekinthető-e, ahogy arról fentebb már szó volt, Vargyas Lajosban is felvetődött, mielőtt Ág Tibort a fentebb vázlatosan bemutatott kutatómunkájára ösztönözte volna. Megjegyzendő, hogy mivel a *revival* szakkifejezés valamely, időközben elfeledett jelenség másodlagos felélesztését jelenti, esetünkben még az sem biztos, hogy ezzel a fogalommal operálhatunk-e. Ez ugyanis azt feltételezné, hogy valamikor valóban ismert volt a térségben a ballada (ami, véleményem szerint, egyelőre bizonyíthatatlan), és később ezt, külső hatásra újraélesztették, felújították volna. Vargyas még pontosan fogalmaz, hiszen azt mondja (ismétlem): „sokáig azt hittük, hogy újabban, irodalmi úton került a néphez a kiadványokból”. (Vargyas 1959, 6. p.) Nem beszél tehát *revival*ról, újraélesztésről, hiszen ezt a jelenséget vagy *folklorizáció*nak mondja a szaknyelv, vagy – ha még precízebbek akarunk lenni – *refolklorizáció*nak. Mint láttuk, Vargyas ezt az első gondolatát később elveti, s a kérdésről nyilvános vita voltaképpen nem is alakult ki. Miközben a kérdés, kérdés maradt.

Ami már eleve gyanúra adhat okot, az az előadó személye. Ág Tibor egy népzenei antológiában (amelyben egyébként a Kőműves Kelemen balladájáról nincs szó) közre adja Földesi Ilona, teljes nevén: Földesi Ferencné Elgyütt Ilona (1907–1988) rövid életrajzát, amit nem tanulságok nélkül való újraolvasni:

Született 1907. 7. 1-én Kaposfüreden, Magyarországon, ahol édesapja 12 évig aratógazda volt. Római katolikus vallású. Édesapja Elgyütt Barnabás. Ő gyűjtötte össze, azaz szervezte meg az arató munkásokat. Ilona lánya pedig mellette a gazdasszony volt, ő főzött az aratóknak. Édesapja halála után férje lett a munkásgazda. Nyolcan voltak testvérek. Hét leány és egy fiú. A testvérek közül csak hárman élnek. Mária: született 1902-ben, Alsóbodokra ment férjhez. Később Alsócsitárra költöztek. Húga, Erzsébet, Zsérén él.

Nagybátyja, Elgyütt József, ragadványnevén Kura Josko, zserei dudás volt. Neve az egyik zserei népdalban is fennmaradt („Kura Josko, dudáljon kend”). Kodály Zoltán a század elején fonográf hangszerre [sic!] vette hangját és dudajátékát. Többek között a „Százalléros katonának” kezdetű népdalt, amit később a Hány Jánosban toborzóként dolgozott fel. A „Kura” ragadványnevét az egész családot illette. Édesapját is Kura Barnának hívták a faluban. Kislánykorától kezdve, mindig, mindenhol és mindenkitől tanult új dalokat, de a legtöbbet az édesanyjától.

(Ág 1996, 205–206. p.)

Láthatjuk, hogy a több száz éves zoborvidéki szájhagyomány ébrentartásának egyik állítólagos kulcsfigurája, Földesi Ilona mindennel jellemezhető, csak otthon ülésel és a máshonnan érkező hatásoktól való merev elzárkózással nem.¹² Miközben ez semmit nem bizonyít, de egy kis kérdőjelet már odabiggyeszt a több évszázados helyi hagyomány bizonyosságá után.

További, a gyanakvásunkat méltán felkeltő aspektus a balladában szereplő Déva vára. A ballada, illetve a történet más népeknél ismert variánsaiban mindig egy helyi (egy közeli) vár, kolostor, híd stb. építéséhez kapcsolódik a cselekmény. Olyan helyhez tehát, amit az ott lakók pontosan ismertek. A Kőműves Kelemenné balladája ismert magyar változatainak döntő többségénél pedig egy bizonyos konkrét vár, mégpedig Déva vára ismétlődik (vö. Faragó 1995, 263. p.). Ez a helyzet a zoborvidéki változatokkal is, amikor a helybeliek számára egy teljesen ismeretlen vár neve szerepel a szövegben, miközben éppen Zséréről szépen látszódnak a gímes vár romjai. Nem perdöntő érv ez sem, de egy további kis kérdőjelet tesz jogossá.¹³

Ág Tibor és Sima Ferenc balladagyűjteményével azonos évben jelent meg Ráduly Jánosnak a kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadait tartalmazó kötete, amelyben a gyűjtő rögzítette énekese általa elmondott életútját is. Ő a többi között felidézte, hogy 1912-ben, tizennégy éves korában édesapjával erdélyi lakhelyétől meglehetősen távol vállaltak munkát:

Akkor vót, hogy ősszel elmentem édesapámmal s a nagyobbik testvéremmel Nyitra megyébe, ahol répát ástunk gróf Károlyi Lajosnak. Hat hétre vótunk ott, innen vagy két-százán is jöttek a faluból, Makkfalváról is jöttek.

(Ráduly 1979, 9. p.)

Ráduly János is fölhívja a figyelmet arra, hogy az ország különböző vidékeiről összesereglett munkások közösen eltöltött ideje milyen fontos hatással lehetett „a népköltészeti alkotások elterjedéséhez, népszerűsítéséhez”. A közös munkára Majlát Józsefné Ötvös Sára a következőképpen emlékezett vissza:

12 Némileg ide tartozik egy másik, talán Putz Évától származó, az Arany A. László hagyatékban található gépelt változatban meglévő megjegyzés egy kánai menyegző variánsstörredék alatt: „Énekelte Bencz Luca, 66 esztendőös, Zsérén született, világot járt. Zsére 1942. július 13.-án.” Bencz Luca egyik kiemelkedő énekese volt a gyűjtőknek, s (lám!) róla is kiderül, hogy világot járt!

13 Annál is inkább, mert ahol már legalább megindult (ha másodlagos közvetítéssel is) a ballada honosodása, szerves beépülése a helyi szájhagyományba, ott a felépítendő objektum neve a fenntartó közeg számára ismerősebb helynévre változik (vö. Albert 1993, 162. p.; Faragó 1995, 267. p.; Katona-Tripolszky 1971, 18. p.).

Nyitra megyében mikor vótunk, egyszer-egyszer mozsikáltak esténként, s mi táncoltunk. De a legtöbb este inkább aludtunk, fáradtak vótunk, s feküdtünk le. A legtöbbször napal énekeltünk. Az emberek ásták ki a répát, s mi leányokul s asszonyokul pucoltuk fel. Csomókba hányták a répát, s mű így pucoltuk: mikor égygel végeztünk, mentünk a másik csomóhoz. Úgy, ahogy dógoztunk, beszélgettük s közben énekeltünk, ment a dolog jól. Erősen szerették ott az erdélyi munkásokat: „Úgy dógoznak, hogy ég utánnuk a hely” – mondták rollunk. Víg nótákat énekeltünk a legtöbbet s bolondságokat. Keserveeket nemigen énekeltünk, azok nem odavalók vótak.

(Ráduly 1979, 9. p.)

Az adatról annak idején beszámoltan egy ismeretterjesztő-adatközlő cikkemben, felvetve annak lehetőségét, hogy a Kőműves Kelemenné balladája akár ezen az úton is eljuthatott a Székelyföldről a Zoborvidékre (Liszka 1985, 11. p.). Írásom lényegében visszhangtalan maradt, Ág Tibor egy személyes beszélgetés során kizártnak és bizonyíthatatlannak tartotta az ötletet. Ma már magam is hasonlóan látom: egy izgalmas kérdésből fakadó egy válaszlehetőség, de ha konkrét adatokkal nem lehet alátámasztani, akkor meg kell hagyni a lehetőségek birodalmában. Márpedig egyelőre nem tudjuk bizonyítani, hiszen még a kibédi énekes repertoárjában szereplő két Kőműves Kelemenné balladavariáns is egészen más, mint a zoborvidéki változatok (Ráduly 1979, 51–57. p.). Más kapcsolódási pontunk meg egyelőre nincs.

Faragó József egy 1995-ben megjelent, ám a szöveg datálása alapján 1989 januárjában, Beke György által készített interjújában részletesen kifejti a Vargyas Lajos elméletével szembehelyezkedő saját álláspontját, a ballada lehetséges útját (a bolgárból vagy görögből vagy románból) a magyar (székelyföldi) szóbeliségbe. Itt szóba kerülnek az egyéb, így zsérei változatok is, amivel kapcsolatban ő is felveti a kibédi kapcsolatlehetőséget (Faragó 1995. Újraközölve: Faragó 2005, 325–352. p.). Faragó József 1989-ben minden valószínűség szerint nem tudhatott a fentebb idézett, 1985-ös cikkemről. Az 1991-ben Komáromban megrendezett *Interetnikus kapcsolatok a Kárpát-medence északi részében* című konferencia során viszont személyesen is beszélgettem vele a kérdérről, elmondva neki aggályaimat a vár nevével kapcsolatban, illetve felvettem – Ráduly János könyvére hivatkozva – az erdélyi idénymunkások kultúraközvetítő szerepének a lehetőségét. Inkább csak udvariasan végighallgatott, nem emlékszem, hogy érdemben pro vagy kontra hozzászólt volna a kérdéshez. Aztán évek múlva került a kezembe fentebb már idézett, a továbbiakban még tárgyalandó interjú. Hogy véletlen egybeesésről vagy valami másról van-e szó, az ma már jószerével kideríthetetlen, és ebben az esetben teljesen érdektelen is. Sokkal fontosabb Faragó gondolatmenete (elég meggyőzően érvel amellett, hogy a ballada valamikor a 18. század folyamán, annak is inkább a második felében került a magyar, székelyföldi szájhagyományba) és a most tárgyalt problémakör szempontjából az, hogy egy másik, erdélyi példát is bemutat a ballada legújabb kori terjedésére. Elmondja, hogy a székelyföldi és moldvai variánsokon túl alapvetően csak egy Szamos menti adat, illetve néhány Nyitra vidéki változat áll rendelkezésünkre. Az előbbi Jagamas Jánossal ő adta közre Almásmálomról (Jagamas–Faragó 1974, 119–120. p.), és abban a közleményében még úgy vélekedett, hogy „az almásmálomi adat az eddigi összes magyar változatok összefüggéseiben is jelentős felfedezésnek számít”, mivel általa (is) egyrészt „a régtől fogva jól ismert székely és moldvai csángó variáncsoport után egy közép-erdélyi, mezőségi csoport körvonalai kezdenek kibontakozni”. Másrészt meg

azért is fontosnak tartotta, mivel a korábbi variánsok szinte kivétel nélkül Déva várához kötik a történetet. Ebben az esetben viszont a felépítendő objektumként „Nagyvárának tornya” szerepel, igaz, csak az első strófában, mivel az ötödiktől már itt is Déva vára a főszereplő (Jagamas–Faragó 1974, 391–392. p.). A ballada helyi felbukkanásával kapcsolatban már jóval a fentebb idézett közreadás után jutott perödött adatokhoz. „A ballada helyi folklorizációjának három forrását” is sikerült felderítenie: „a legöregebbek gyermekkorában egy könyv,¹⁴ később Részeg tanító [nem tehetek róla, úgy tűnik, valóban így hívták – L.J. megj.], végül Bereczky tanárnő iskolai munkája.” (Faragó 1995, 267. p.) Egyszóval: a napnál is világosabb, hogy a ballada az almásmálomi szájhagyományban nem több száz éves tradíció lenyomata, hanem egy kézzel fogható, 20. századi megtanulás eredménye. Faragó a zsérei változat fölbukkanásával kapcsolatban, Ráduly János nyomán az idénymunkások közvetítő szerepére utal:

Nem állítom, hogy Kőmíves Kelemenné balladája épp Kibédrről került volna Zsérére, de ha a fenti körülményeken kívül [idénymunkások szerepe – L.J. megj.] a szöveg hasonlóságát is figyelembe vesszük, „akkor – Vargyas szavait ismételve – nyilvánvaló, hogy egyik a másikból keletkezett”. Mégpedig csakis a zsérei keletkezhetett a székelyből, nem a székely a zséreiből.

(Faragó 1995, 267. p.)

Ahogy fentebb már kifejtettem, ezt magam is így látom. Viszont nem érdektelen megvizsgálni további lehetőségeket: írott, nyomtatott forrás, helyi tanító, pap stb. szerepe.

Ág Tibor kizárja a kántortanító szerepét a ballada terjesztésében: „Kérdezősködésünk nyomán kiderült, hogy a kántortanítótól nem származhat a terjesztés, mert az nem volt híve a népdaloknak. A szöveg tehát szájhagyomány útján került Zsérére és Alsóbodokra.” (Ág 2001, 85. p.) Az adatot akceptálni kell, noha kérdés: egy kántortanító, illetve pedagógus működött-e a 20. század első évtizedeiben (de még akár később is!) mind Zsérén, mind Alsóbodokon, sőt az újabb kutatási eredmény fényében Pogrányban is? Nyilván nem, tehát, egyelőre elméleti szinten, mégsem lehet teljesen kizárni egy helyi tanító szerepét a ballada fölbukkanásában. Annál is inkább, mert a Faragó József által is megfogalmazott probléma, tudniillik a zaborvidéki változatok szembeötlő hasonlósága a székelyföldi variánsokkal valamilyen magyarázatra szorul. Nos, ha nem is közvetlenül a Székelyföldről jön az impulzus (ahogy azt Faragó József egy fentebb idézett gondolatmenetében kifejti), valóban szinte bizonyosra vehető, hogy valamilyen közvetítő médium segítségével mégis onnan kellett, hogy idejussanak. Az is lehet, sőt szinte biztos, hogy nem egy forrás keresendő, hanem akár több, s azokból kontaminálódtak, már a helyi (rövid) szájhagyományozódás során a zaborvidéki változatok. Ezzel magyarázható, hogy egy adott zaborvidéki variánsban teljes strófákat találunk, amelyek szinte betűhíven megegyeznek valamelyik forrás szövegével, csak hogy nem az egészszel! Egy másik strófa viszont egy másik forráshoz vezet el bennünket. Most ezeket a lehetséges forrásokat nézzük!

Mielőtt még a külső kapcsolódási pontokat keresnénk, nézzük egymás mellett a ballada Földes Ilona által 1939/40-ben, 1942-ben, majd 1960-ban előadott töredékeit, illetve az azokhoz kapcsolódó passzusokat:

14 Az sajnos nem derül ki, hogy konkrétan milyen könyvről van szó.

1939/40-es töredék:	1942-es töredék:	1960-as változat:
<p><i>Elindult elindult tizenkét kőműves, a tizenharmadik Kelemen kőműves...</i></p> <p>(Zagiba 1954, 70–71. p.)</p>	<p><i>Elindult, elindult tizenkét kőműves, A tizenharmadik Kelemen Kőműves Építeni kezdték magos Déva várát, Amit estig dolgoztak, reggelig leomlott</i></p> <p><i>Tanakodnyi kezdték 12 kőműves Kinek ide jön előbb felesége</i></p> <p><i>mésszel égessük fel és a hamvaival várát építsük fel</i></p> <p><i>Kocsisom :// legjobb kocsisom készidd el a hintót fogd be hat lovatot.</i></p> <p><i>Jó reggelt, jó reggelt Kelemen Kőműves tizenkét kőműves neked is, neked is Kelemes Kőműves.</i></p> <p>[külön lapon:] <i>Isten hozott köztünk kedves felesígem</i></p>	<p><i>Elindult, elindult tizenkét kőműves, a tizenharmadik Kelemen kőműves, építeni kezdték magos Déva várát, amit estig raktak reggelig leomlott.</i></p> <p><i>Tanakodni keztek tizenkét kőműves, a tizenharmadik Kelemen kőműves. Kinek legelőbb jön ide felesége, aztat elégessük, dobjuk be a tűzbe.</i></p> <p><i>Az elígett testből hámut szeggyük össze, minden szemét dobjuk az olvasztott mészbe.</i></p> <p><i>Így hát megállítjuk Déva várát szép asszony hamvával.</i></p> <p><i>...kocsisom, kocsisom, kedvesebb kocsisom, húzd elő hintóm, fogd be a lovátot.</i></p> <p><i>Jónapot, jónapot tizenkét kőműves, a tizenharmadik Kelemen kőműves.</i></p> <p>(Ág 1961a, 73. p.)</p>

Nehéz (és nem is szabad) egy töredék töredékéből, továbbá egy rövidebben és egy, a teljességet közelítő töredék összehasonlításából messzemenő következtéseket levonni. Láthatjuk, hogy az első kettő, illetve három sor gyakorlatilag teljesen megegyezik. A többinél már találunk kisebb-nagyobb eltéréseket. Ami feltűnő, az az 1942. évi töredék hatodik sora: *Kinek ide jön előbb felesége*. Az 1960-as változatban ennek a sornak a következő felel meg: *Kinek legelőbb jön ide felesége*. Csak szórendi a különbség, viszont az 1942-es szórend lényegében egy korábbi, első kiadásban 1934-ben, Kerényi György összeállításában megjelent népszerű dalgyűjtemény megfelelő sorával egyezik. Viszonylag korán felvetődött annak a kérdése, hogy a ballada vajon nem az ebben a, *Madárka* című kötetben közreadott variáns folklorizációja-e? A hatás nem zárható ki, bár pontosítani kell a fogalmakon: Kerényi Kodály Zoltán csiki gyűjtése alapján közöl egy, voltaképpen két gyűjtésből származó változatot. A Kerényi-féle közlésben a) és b) változatként szerepel, viszont nem világos, hogy a két variáns egymást kiegészíti vagy helyettesíti-e. (Kerényi 1939², 86–88. p.) Nem kell hozzá hosszas összehasonlító munka, hogy kiderüljön, a Földesi Ilona-féle zsérei változat inkább laza kapcsolatban lehet a Kerényi György által közölt szöveggel. Valóban nem feltételezhető ebben az esetben, hogy az Ág Tibor által lejegyzett változat egyenes ágú forrása kizárólag Kerényi György daloskönyve lenne. Ha viszont az Alsóbodokon lejegyzett változatot vesszük szemügyre, a hasonlóság több mint szembeötlő. Az alábbiakban nézzük tehát egymás mellett a Kerényi György, illetve Ág Tibor közreadta zsérei és alsóbodoki változatot:

<p>„Istenem, Istenem, hát a kicsi fiam, istenem, Istenem, hát a kicsi fiam?!”</p> <p>„Vannak ingó bölcsők, akik elaltassák, vannak jó asszonyok, akik megszojtassák.”</p> <p><i>Aj, avval megfogák, nyakát kettévágák, tűzzel megégeték, tűzzel megégeték, az szép fehér hamvát mész közé keverék, magos Déva várát avval felépíték.</i></p> <p><i>Elindula haza tizenkét kőmíves, az tizenharmadik: Kelemen kőmíves.</i></p> <p>„Apám, édes apám, hol van édes anyám?” – Elmaradt messzire, hazajön estére.”</p> <p><i>Este es eljőve, még sem jöve haza, este es eljőve, még sem jöve haza.</i></p> <p>„Átkozott legyen hát magos Déva vára, még a nap se süssön fényesen má’ rája, elvesztettem érte kedves feleségem, árva maradt immár a kedves gyermekem!”</p> <p>(Kerényi 1939², 86–88. p.)</p>	<p>Jóestét, jóestét, édes jó apukám, hol marat anyukám, hogy nem jön oly soká?</p> <p><i>Ne sírj édes fiam, hazajön estére és ha este nem jó, hazajön reggelre.</i></p> <p><i>Este is eljőve, mégse jöve haza, reggel is eljőve, mégse jöve haza. Mond meg édesapám, hol maradt anyukám, hogy nem jön oly soká?</i></p> <p><i>Édes jó gyermekem, tovább nem tűrhetem, Édesanyád meghalt, mert elégettetted és a hamujával magos Déva várát felépítettük már.</i></p> <p><i>Átkozott légy hát magos Déva váraá, még a nap se süssön fényesen már rája. Elvesztettem érte kedves feleségem, árván maradt immár ögyetlen gyereköem.</i></p> <p>(Ág 1961a, 73. p.)</p>	<p><i>Magos Déva várát, Avval megálítjuk A várnak omlását.</i></p> <p>– Istenem, istenem, Hát a kicsi fiam, Ugyan howá legyen, Vajon möre menjen?</p> <p>– Vannak ringó bölcsők, Akk elaltatják, Vannak jó asszonyok, Akk megszojtatják.</p> <p><i>Őt el is ígettik, Mész közé kevertik, magos Déva várát Avval fölépíték.</i></p> <p><i>Amit regge raktak, Az débe megmaradt, Amit délbe raktak, Az estig megmaradt.</i></p> <p>– Apám, ídesapám, Hun van ídesanyám? – Emaradt valahún, Hazagyün estére.</p> <p><i>Emaradt valahún, Hazagyün reggere, Emaradt valahún, Hazagyün reggere.</i></p> <p><i>Este is elgyüvé, Mégse gyüvé haza, Regge is elgyüvé, Mégse gyüvé haza.</i></p> <p>– Átkozott legyen hát Magos Déva vára, Még a nap se süssön Fünyessebben rája.</p> <p><i>Evesztettem érte Kedves feleségem, Árván maradt immár Kedves szép gyermekem.</i></p> <p>(Alsóbodok: Ág–Sima 1979, 16–18. p.)</p>
---	--	--

Azt hiszem, nem kell bizonygatni a három szöveg közti szoros rokonságot, nyilvánvaló, hogy az egyik a másiktól lett, s az sem kétséges, hogy melyik melyiktől. Egyértelmű, hogy a forrás jelen esetben alapvetően a Kerényi-féle közlés. A fenti szövegvariánsokhoz a legközelebb a Földesi Ilona nővérénél, Alsóbodokon előkerült (Ág 2001, 84. p.) nótásfüzetében található, fentebb már megemlített variáns áll. Ág Tibor hangsúlyozza, hogy a szövegezés és az írás stílusa alapján szinte biztos, hogy „leírja hallás után jegyezte le a füzetbe, s nem nyomtatott publikációból másolta ki”. (Ág–Sima 1979, 401. p.) Ezzel egyet lehet érteni, de csak annyit bizonyít, hogy ha nyomtatott szöveg volt a for-

rás, akkor az nem közvetlenül került Földesi Ilona repertoárjába, hanem valaki közvetítésével. Miközben az a legvalószínűbb, hogy valaki felolvasása nyomán, diktálás után íródott ez a szövegváltozat. A feltételezést legalábbis meggondolandóvá teszi néhány szóhasználati forma (pl. jött, kőmíves), és a strófákat például, amik a szóbeliségben nem játszanak szerepet, pontosan jelöli (I első; II kettő stb.):

*Elindult elindult tizenkét kőmíves a tizenharmadik
kelemen kőmíves magas Déva várát építeni keztek anak
élt ügyit semibe se vetik amit regel raktak az délbe
leomlot amit délbe raktak estig leomlot. I első
Aratanakodék tizenkét kőmíves a tizen harmadik Kelemen
kőmíves akinek idejön előb felesége aztat aj
fogjuk meg tűzvel ígessük meg a hamvait aztán mész
közé keverjük magas Déva várát azzal felépítjük. II kettő
Kocsisom kocsisom leg jobik kocsisom készísd el a hintóm
fog be hat lovamat hagy megyek az én férje uram hoz
(itt valami át volt húzva) álmomban akútban viz vére változott.*

III három

*Jónapot jónapot tizen két kőmíves neked is jonapot
Kelemen kőmíves mérnem fogadjátok az én köszöntésem
valmiben talán vétetem tenéktek IV rész
Fogjátok meg gyöngén dobjátok a tűzbe és az ő hamvait keverjük a mészbe ezel föl építjük magas
Déva varát ezel meg állítjuk a várnak omlását V öt
Istenem istenem hát a kicsi fiam ugyan hová legyen ugyan
mere legyen vanak ringo bölcsők akik el altatják
vanak jó aszonyok akik meg szoptatják. VI hat ide*
Apám édes apám hol van ides anyám elment meszire
haza jön estére.
el marat meszire haza jön regelre, Este
is eljőve még sem jöve haza regel is eljőve még sem jöve
haza VIII nyolc
Átkozott legyen hát magas Déva vára még a nap se süsön fényesen le rája
elvesztetem érte kedves feleségem árva marat imár kedves szép gyermekem IX kilenc*
El is égeték mész közé keverték magas Déva várát azal fel épétek amit regel raktak az délbe meg
marat amit délben raktak az estig meg marat VII. hét ezt*
ez a hatodik vers*
(* később tintával írták)*

(Ág-Sima 1979, 401–402. p.)

Láthatjuk, hogy ez a változat még közelebb áll a Kerényi által közölt variánshoz, illetve az alábbi, Vári Fábián László által, a kárpátaljai Visken lejegyzett szöveghez. Megjegyzendő, hogy ez utóbbiakban viszont nem szerepel a *vérré vált kútvíz* motívuma, úgyhogy ennek valahonnan máshonnan kellett mind a zsérei (1960), mind az elsőbodoki (1978) a variánsokba kerülnie.

Az alábbiakban nézzük a Vári Fábián László által Visken lejegyzett változatot, s mellette egy másik, egy népszerű daloskönyvben közreadott erdélyi változatot, aminek bizonyos strófái ugyancsak egybecsengenek az eddig tárgyaltakkal:

*Egykor elindula
Tizenkét kőműves,
A tizenharmadik
Kelemen kőműves.*

*Magas Déva várát
Építeni kezdték,
Annak élit, ügyit
Semmibe se leltik.*

*Amit reggel raktak,
Az délben leomlott,
Amit délbe raktak,
Estére leomlott.*

*Arra tanakodik
Tizenkét kőműves,
A tizenharmadik
Kelemen kőműves.*

*A legnagyobb pallér
Azt a törvény tette,
Améknak idejőn
Előbb felesige,*

*– Aztat, aj, fogjuk meg,
Tűzzel égessük meg,
Aztat, aj, fogjuk meg,
Tűzzel égessük meg!*

*Az szép fehér hamvát
Mész közé keverjük,
Magas Déva várát
Avval fölépítjük.*

*– Kocsisom, kocsisom,
Legjobbik kocsisom,
Készítsd el a hintót,
Fogd bé a hat lovam!*

*A ló az ebeké,
Az út az Istené,
Hajtsad, kocsis, hajtsad,
Magas Déva felé.*

*Magas Déva várát építeni kezdték,
Annak élit, ügyét semmibe se lelték.
Akit reggel raktak, a délben elomlott,
Akit délbe raktak, estére beomlott.*

*Tizenkét kőműves azt a törvény tette,
Miknek felesége jó reggel előre,
Rögtön megfogassék és vére vétessék,
Az gyöngö csontjait kőfal közé tegyék.*

*Az gyöngö csontjait kőfal közé tegyék.
Az ő piros vérit mész közti keverjék,
Avval állítsák meg magas Dévavárát
Hogy így nyerhessék meg annak drága árát.*

*„Kocsisom, kocsisom, nagyobbik kocsisom,
Az uramhoz menni lenne akaratom,
Fogd bé a lovakot, állítsd gyorsan elé,
Hadd menjünk, hadd menjünk Dévavára felé!”*

*Mikor feleútját elutazták volna,
Erős üdő jöve, záporosó hulla,
„Asszonyom, csillagom, forduljunk mi vissza,
Rossz jelentést láttam az éjjel álmomba.”*

*„Asszonyom, csillagom, forduljunk mi vissza.”
„Kocsisom, kocsisom, nem fordulunk vissza!
Az út az Istené, a ló az emberé,
Csapjad a lovakat, hadd haladjunk elé.”*

*Mennek, mendegélnek Dévavára felé,
Kőműves Kelemen ökök észrevevé.
Megijede szörnyen, imádkozik vala:
„Én Uram, Istenem, vidd el valahova.”*

„Mind a négy pejlovam törje ki a lábát,

<p>– Jó napot, jó napot, Tizenkét kőműves, Neked is jó napot, Kelemen kőműves!</p> <p>Istenem, Istenem, Mi annak az oka? Kétszer is köszöntem, Senki se fogadta.</p> <p>– Fogadnók kellene, Kelemenné asszony, De a rovásodra Összetanakodtunk.</p> <p>A legnagyobb pallér Azt a törvénytette, Améknek idején Előbb felesége,</p> <p>Aztat, aj, fogjuk meg, Tűzzel égessük meg, Aztat, aj, fogjuk meg, Tűzzel égessük meg!</p> <p>– Istenem, Istenem, Hát a kicsi fiam? Istenem, Istenem, Hát a kicsi fiam?</p> <p>– Vannak ringó bölcsők, akik elaltassák, Vannak jó asszonyok, Akik megszojtassák.</p> <p>Aj, avval megfogták, Nyakát ketté vágák, Tűzzel megégették, Tűzzel megégették,</p> <p>A szép fehér hamvát Mész közé keverték, Magas Déva várát Avval fölépíték.</p> <p>Elindula haza Tizenkét kőműves, A tizenharmadik Kelemen kőműves.</p> <p>– Apám, édesapám,</p>	<p>Vessen a hintónak négy kereke szakállt. Csapjon le az útra tüzes istennyila, Horkolva térjenek a lovaim vissza.”</p> <p>„Jónapot, jónapot tizenkét kőműves, Neked is jónapot Kelemen Kőműves. „Édes feleségem, hát mért jöttél ide, Hát mért jöttél ide, nagy veszedelemre?”</p> <p>„Tizenkét kőműves azt a törvénytette, Miknek felesége jó reggel előre A gyöngye csontjait kőfal közti tegyük, Az ő piros vérit mész közt keverjük.</p> <p>„Istenem, Istenem, hát a kicsi fiam? Istenem, Istenem, hát a kicsi fiam? „Vadnak ingó bölcsők, akik elringassák, Vadnak jó asszonyok, akik megszojtassák.</p> <p>Rögtön meg is fogták és vérit vetették, Gyöngye teste csontját kőfal közti tették. A gyöngye csontjait kőfal közti tették, Az ő piros vérit mész közti keverték.</p> <p>Avval állíták meg magos Dévavárát, Csak így nyerhették meg annak drága árát. Kőműves Kelemen mikor haza mene, Az ő kicsi fia jöve vele szembe.</p> <p>„Isten hozott haza, kedves édesapám,</p>
--	--

*Hol van édesanyám?
– Elmaradt messzire,
hazajön estére.*

*Este es eljőve,
Mégsem jöve haza,
Este es eljőve,
Mégsem jöve haza.*

*– Átkozott legyen hát
Magas Déva vára,
Még a nap se süssön
Fényesen ma rája!*

*Elvesztettem érte
Kedves feleségem,
Árván maradt innár
A kedves gyermekem.*

(Vári Fábrián 1992, 31–32. p.)

*Hol maradt, hol maradt, az én édesanyám?”
„Megjő kicsi fiam, hazajő estére,
ha nem jő estére, hazajő reggelre.”*

*„Istenem, Istenem, este is eljőve,
Mégis édesanyám még haza nem jöve.
Apám, édesapám, mondja meg igazán,
Hol van hát, hol van hát, az én édesanyám?”*

*Az ő édesapja neki így felele:
„Hadd el fiam, hadd el, hazajő reggelre.”
„Istenem, Istenem, reggel is eljőve,
S az én édesanyám haza mégse jöve.”*

*„Apám, édesapám, mondja meg igazán,
Hol van hát, hol van hát, az én édesanyám?”
„Menj el fiam, menj el, magas Dévavárra,
Ott van édesanyád kőfalba bérakva.”*

*Elindula sírva az ő kicsi fia,
Elindula sírva magas Dévavárra.
Háromszor kiálta magas Dévavárán:
„Anyám, édesanyám, szólj bár egyet hozzám!”*

*„Nem szólhatok fiam, mert a kőfal szorít,
Erős kövek közé vagyok bérakva itt!”
Szive meghasada, a föld is alatta
S az ő kicsi fia oda beléhulla.*

(A mi dalaink 1939, 121–123. p.)

A Vári Fábrián László által közreadott viski változatról pontosan kiderítette a gyűjtő, hogy azt az adatközlő, Sari József (sz. 1921) asztalosmester – saját bevallása szerint – egy veszprémi népfőiskolás diáktársától, a bibarcfalvi (Háromszék) Jakab Zoltántól tanulta 1942-ben, s korabeli, jegyzetfüzetbe másolt változata is fennmaradt. Vári Fábrián László megjegyzi, a viski és a zoborvidéki variánsok közti „hasonlatosság oly erős, hogy a változatok közös forrásból való származására kell gondolnunk”. (Vári Fábrián 1992, 16. p.) Vári Fábrián László adatközlője rosszul emlékezhetett, hiszen egyértelmű, hogy ez a szöveg szinte betűre azonos a Kerényi György által közölttel, tehát a közös forrás csakis a Kerényi-közlemény lehet (esetleg a bibarcfalvi Jakab Zoltán is innen tanulta).

A Kőműves Kelemenné zoborvidéki változatai közül már csak kettőt nem vizsgáltunk meg. Nézzük először a nyitracsehi Suba Imre által 1978-ban előadott töredéket, ami viszont pontosan megegyezik a Kriza János által 1863-ban közreadott Kőműves Kelemenné ballada elejével. Az adatközlő azonban ezt vélhetően inkább a Cvangros Béla által összeállított és 1922-ben, Pozsonyban megjelent középiskolai olvasókönyv nyomán ismerheti (de más lehetőséget sem szabad kizárni):

Krizsa János változata (1863):	Cvengros Béla változata (1922):	Suba Imre változata (1978):
<i>Tizenkét kőmíves esszetanakodék, Magoss Déva várát, hogy fölépítenék, Hogy fölépítenék félvéka ezüstér, Félvéka aranyér. Déva városához meg is megjelentek, Magoss Déva várhoz hezzá is kezdöttek, A mit raktak délig, leomlott estére. A mit raktak estig, leomlott röggere.</i>	<i>Tizenkét kőmíves esszetanakodék, Magas Déva várát, hogy felépítenék. Hogy felépítenék fél véka ezüstért, Fél véka ezüstért, fél véka aranyért. Déva városához meg is megjelentek, Magas Déva várhoz hozzá is kezdettek; Amit raktak délig, leomlott estére. Amit raktak estig, leomlott reggelre.</i>	<i>Tizenkét kőmíves esszetanakodék, Magas Déva várát, hogy fölépítenék. Hogy fölépítenék fél véka ezüstér, Fél véka ezüstér, fél véka aranyér, Magas Déva várhoz hozzá is kezdettek, Amit raktak délig, leomlott estére.</i>
(Krizsa 1863, 314. p.)	(Cvengros 1922, 30. p.)	(Ág 2001, 92. p.)

Hogy 1978-ban egyszeriben mitől világosodott meg az akkor már 75 éves énekes emlékezete, azt pontosan felderíteni nem lehet, de a fentiekből is világosan látszik, hogy a ballada egyik legközismertebb változatának elejét mondta föl az ambiciózus adatközlő. Némi magyarázattal Ág Tibor egy jó tíz évvel későbbi írásában is szolgál. Elnézést az ismétlésekért, de ezt is szó szerint érdemes idézni: „A Zagiba által közölt dallam az általam rögzített dallamnak csak az első két sora. A dallam utótagja később 1976-ban Nyitracehíben került elő, egy hat szótagú dudanóta képében.¹⁵ Suba Imre, akkor 76 éves énekesem,¹⁶ amikor a Kőmíves Kelemen balladájáról faggattam, elmondta, hogy valamikor gyerekkorában idősebbektől hallotta énekelni. Sőt néhány strófáját sikerült is rögzítenem. Ez is egyik bizonyítéka, hogy ez a ballada valamikor honos volt Nyitra vidékén. Tehát nem 'revival' dallamról van szó.” (Ág 2012, 134, p.) A gyűjtő itt nyilván a 2001-es publikációban közreadott, állítólag 1978-ban lejegyzett dallamra és szövegtöredékre gondol. A különböző időpontokban megfogalmazottak és közreadott szövegek, illetve dallamok közötti ellentmondások azonban ettől nem oldódtak fel. Éppen ezért a ballada régi meglétét sem bizonyítja a térség szájhagyományában. A két szöveg összevetése pedig egyenesen kizárja azt.

Utoljára hagytam a ballada legkésőbb (1987-ben), Schusztter Éva által lejegyzett zoborvidéki változatát. Ez a variáns már dialektológiai szempontból is gyanút kelthet az olvasóban. A leomlott, ledőlít igét a Zoborvidéken nem mondják ugyanis úgy, hogy *leduvadt*. Az *Új Magyar Tájszótár* szerint a szó lényegében a Székelyföldön ismeretes, például Csíkverebesről és Kirborosnyóról, illetve éppen a Kőműves Kelemenné változat megfelelő sorát idézve Csíkverebesről hozza: *Akit nappal raktak, az éjjel leduvadt*. (ÚMTSz 1992, 764. p.)¹⁷ Így aztán feltételezhető, hogy a Csanádi Imre és Vargyas Lajos által összeállított *Röpülj páva, röpülj* című, balladákat és balladás népdalokat tartalmazó gyűjteményében megjelent, Lajtha László által lejegyzett szövegfórmát (Csanádi–Vargyas 1954, 72–74. p.), vehette, illetve dolgozhatta át Ozorai Ferenc, s építette be a csehszlovákiai, magyar tanyelvű, általános műveltséget nyújtó iskolák 7.

15 Ezt Ág Tibor közli is a *Vétessék ki szóló szívem* jegyzeteiben (Ág–Sima 1979, 402. p.), illetve fentebb már én is idéztem.

16 Ha valóban 1903-ban született, akkor 1976-ban 73 évesnek kellett lennie.

17 Ismereteim szerint a székelyföldi variánsokban is egyedülálló ez a kifejezés. A Faragó József nevével fémjelzett három „összesítő válogatás”, az ószékely, a régi erdélyi és a csángó magyar balladákat tartalmazó gyűjtemények mindösszesen a ballada tizenöt variánsát hozzák, de köztük csak az itt is idézendő, csíkverebesi változatban szerepel a *leduvadt* kifejezés (Faragó 1998; Faragó 2002; Faragó 2006).

Csikverebesi változat:	Az 1954-es tankönyv-változat:	A Pogrányban 1987-ben rögzített változat:
<i>Egyszer elindula tizenkét kőmíves, Tizenkettő közül Kőmíves Kelemen,</i>	<i>Elindult, elindult, Tizenegy kőmíves, A tizenkettedik:</i>	<i>Elindult, elindult, Tizenkét kőmíves, A tizenkettedik,</i>
<i>Hogy felépítsék ők magos Déva várát, Hogy felépítsék ők magos Déva várát</i>	<i>Kelemen kőmíves. Hogy fölépítenék Magas Dévavárát.</i>	<i>Kelemen Kőmíves.</i>
<i>Egy véka aranyér, egy véka ezüstér, Egy véka aranyér, egy véka ezüstér.</i>	<i>Amit nappal raktak, Éjjel leduvada; Amit éjjel raktak, Leduvadt nappalra.</i>	<i>Hogy fölépítenék, Magas Déva várát, Amit nappal raktak, Éjjel ledúvadott.</i>
<i>Akit nappal raktak, az éjjel leduvadt; Akit éjjel raktak, az nappal leduvadt.</i>	<i>„Halljátok, halljátok, Tizenegy kőmíves! – Én mondom tinéktek, Kelemen kőmíves – Kinek felesége</i>	<i>Amit éjjel raktak, Ledúvad nappalra, Halljátok, halljátok, Tizenegy kőmíves!</i>
<i>– Istenem, istenem, ez mi dolog léssen? Istenem, istenem, hát büntetést küldtél?</i>	<i>Hamarjább jó ide, Öljük meg s a vérit Keverjük a mézbe. Úgy ha megállítjuk Magas Dévavárát, Gyöngé asszonyvérrel.”</i>	<i>Kelemen kőmíves! Kinek felesége, Hamarjába jöjj ide, Öljük meg. A vérét, Keverjük a mézbe! Hogyha megállítjuk Magas Déva várát, Gyöngé asszony vérrel.</i>
<i>Akit nappal rakunk, az éjjel leduvad, Akit éjjel rakunk, az nappal leduvad...</i>	<i>Akkor éjjel láta, Kelemenné álmat, Hogy vérkút fakada Az ő udvarába.</i>	<i>Akkor éjjel látta, Kelemenné álmat. Hogy vérkút fakada Az ő udvarába.</i>
<i>Kőmíves Kelemen azt a törvényt tette: Melyik felesége hamarabb odajő,</i>	<i>„Kocsisom, kocsisom, Kedvesebb kocsisom! Húzd elé a hintót, Fogd bé a lovakat! A hintó az enyém, A ló az uradé, Tied csak az ostor, Egyiket se kiméld!”</i>	<i>Kocsisom, kocsisom! Kedvesebb kocsisom. Hozd elé a hintót, Fogd be a lovakat.</i>
<i>Fogják meg szép gyengén, öljék meg szép gyengén Az ő piros vérét keverjék méz közé.</i>	<i>Amikor meglátta, Kelemen kőmíves, Imádkozni kezdett: „Istenem, istenem, Adj egy ragya-hullást, Hogy a feleségem Vessze el az útját!” Isten nem hallgatá, Újra imádkozék: „Én édes istenem, Sántítsd meg a lovat, A szekeret törd le. Hogy sohase jöjjön Dévavár elébe!” Nem hallja az isten Kelemen kérésit,</i>	<i>A hintó az enyém, A ló az uradé. Tied csak az ostor, Egyiket se kiméld.</i>
<i>Aranyér, ezüstér egy-egy vékájával Ugy ha felépítik magos Déva várát.</i>	<i>Amikor meglátta, Kelemen kőmíves Imádkozni kezdte: Istenem, Istenem.</i>	<i>A hintó az enyém, A ló az uradé. Tied csak az ostor, Egyiket se kiméld.</i>
<i>Kelemenné asszony azt az álmot látta: Kerek udvarkáján egy kerek kutacska,</i>	<i>Adj egy raggya hullást, Hogy a feleségem, Vessze el az útját. Isten nem hallgatá.</i>	<i>Amikor meglátta, Kelemen kőmíves Imádkozni kezdte: Istenem, Istenem.</i>
<i>Kerek kutacska piros vérrel buzgott, Kerek udvarkáján vérfolyócska folyott.</i>	<i>Adj egy raggya hullást, Hogy a feleségem, Vessze el az útját. Isten nem hallgatá.</i>	<i>Amikor meglátta, Kelemen kőmíves Imádkozni kezdte: Istenem, Istenem.</i>
<i>– Szolgám, szolgám, szolgám, legkülsőbbik szolgám, Töld ki a kocsidat, menjünk el gazdádhoz.</i>	<i>Adj egy raggya hullást, Hogy a feleségem, Vessze el az útját. Isten nem hallgatá.</i>	<i>Amikor meglátta, Kelemen kőmíves Imádkozni kezdte: Istenem, Istenem.</i>
<i>Nem jó álmod láttam, mert rossz álmod láttam, Kerek udvarkámom egy véres kutacska.</i>	<i>Adj egy raggya hullást, Hogy a feleségem, Vessze el az útját. Isten nem hallgatá.</i>	<i>Amikor meglátta, Kelemen kőmíves Imádkozni kezdte: Istenem, Istenem.</i>
<i>Menjünk el gazdádhoz, fogd bé a hat lovat, Siessünk, siessünk, ahogy csak bírhatják.</i>	<i>Adj egy raggya hullást, Hogy a feleségem, Vessze el az útját. Isten nem hallgatá.</i>	<i>Amikor meglátta, Kelemen kőmíves Imádkozni kezdte: Istenem, Istenem.</i>
<i>A koci az enyim, hat ló a gazdádé, Az ostor a tied, az út az istené.</i>	<i>Adj egy raggya hullást, Hogy a feleségem, Vessze el az útját. Isten nem hallgatá.</i>	<i>Amikor meglátta, Kelemen kőmíves Imádkozni kezdte: Istenem, Istenem.</i>
<i>Hajtsad édes szolgám, már int im a gazdád, Tán azért integet, hogy menjünk hamarabb.</i>	<i>Adj egy raggya hullást, Hogy a feleségem, Vessze el az útját. Isten nem hallgatá.</i>	<i>Amikor meglátta, Kelemen kőmíves Imádkozni kezdte: Istenem, Istenem.</i>
<i>Hajtsad édes szolgám, már int im a gazdád, Tán azért integet, hogy menjünk hamarabb.</i>	<i>Adj egy raggya hullást, Hogy a feleségem, Vessze el az útját. Isten nem hallgatá.</i>	<i>Amikor meglátta, Kelemen kőmíves Imádkozni kezdte: Istenem, Istenem.</i>
<i>Hajtsad édes szolgám, már int im a gazdád, Tán azért integet, hogy menjünk hamarabb.</i>	<i>Adj egy raggya hullást, Hogy a feleségem, Vessze el az útját. Isten nem hallgatá.</i>	<i>Amikor meglátta, Kelemen kőmíves Imádkozni kezdte: Istenem, Istenem.</i>
<i>Hajtsad édes szolgám, már int im a gazdád, Tán azért integet, hogy menjünk hamarabb.</i>	<i>Adj egy raggya hullást, Hogy a feleségem, Vessze el az útját. Isten nem hallgatá.</i>	<i>Amikor meglátta, Kelemen kőmíves Imádkozni kezdte: Istenem, Istenem.</i>
<i>Hajtsad édes szolgám, már int im a gazdád, Tán azért integet, hogy menjünk hamarabb.</i>	<i>Adj egy raggya hullást, Hogy a feleségem, Vessze el az útját. Isten nem hallgatá.</i>	<i>Amikor meglátta, Kelemen kőmíves Imádkozni kezdte: Istenem, Istenem.</i>

<p>Áldjon isten, áldjon tizenkét kőmives, Tizenkettő közül Kőmives Kelemen!</p> <p>Az mi dolog légyen, az mi dolog légyen, Hármat es köszöntem, egyet sem fogadtál?</p> <p>– Hozott isten, hozott kedves feleségem, Én tettem a törvényt, a fejemen is történt.</p> <p>Azt a törvényt tettem, kedves feleségem: Melyik felesége hamarabb odajő,</p> <p>Fogjuk meg szép gyengén, öljük meg szép gyengén, Az ő piros vérét keverjük mész közé.</p> <p>Ugy ha felépitjük magas Déva várát Aranyér, ezüstér, egy-egy vékájával.</p> <p>– Öljetek, öljetek, tizenkét kőmives, Tizenkettő közül Kőmives Kelemen!</p> <p>Csak hagyjatok, szóljak, szóljak bár még hármat, Mert a halottnak es hármat harangoznak.</p> <p>– Szóljál, szóljál, szóljál, kedves feleségem, Én tettem a törvényt, fejem es történt.</p> <p>– Arany papucsomat adjátok lábomra, Selyemszörű szoknyám adjátok faromra.</p> <p>Rengő bölcsücskemet tegyétek élémbe, Az én gyermekemet tegyétek beléje.</p> <p>lesznek gyenge esők, kik megferesztgessék, Lesznek gyenge szellők, kik elrengessgessék.</p> <p>Öljetek, öljetek, tizenkét kőmives, Tizenkettő közül Kőmives Kelemen! ...</p> <p>Az ő piros vérét mész közé keverték, Magos Déva várát vele megépiték.</p> <p>Oly magosra vitték ők a várnak falát, Hogy az angyaloknak tengésit hallották.</p> <p>(Csanádi–Vargyas 1954, 72–74. p.)</p>	<p>Közlelőbb segítí Kedves feleségít.</p> <p>„Jó napot, jó napot Tizenkét kőmives!” – Egyik sem fogadja. „Ugyan mi dolog e’ Tizenkét kőmives? Másszor, ha köszöntem, S meg nem is halljátok!”</p> <p>„Fogadnók, fogadnók, Édes feleségem, De a halálodra Egy nagy törvént tettünk.” Kicsi gyermeke volt: Megijedt az asszony, Kelemenné asszony. „Istenem, istenem,</p> <p>Kicsi gyermekemet Add ide bölcsöstől, Add ide ölembe!” Isten meghallgatta, Eleibe adta, Ada meleg esőt, Hogy megfereszthesse, Ada meleg szelet, Hogy elrengethesse.</p> <p>Mikor elbúcsúszék Kedves jó urától, Szoptatós fiától, Mégfogó szép gyengén Tizenegy kőmives, A tizenkettedik Kelemen kőmives, – Gyenge piros vérit Vékába ereszték, A kulimász közé Belé is keverték, S amit nappal raktak Éjjel megmarada, Amit éjjel raktak, Megmaradt nappalra. Fölrakták, fölrakták Magas Dévavárát, Aj belé is rakták Kelemen jó kedvit Földi boldogságát. Házból se megyen ki, Még sincs nyugovása, Éjjel is fölveri Gyermeke sírása.</p> <p>(Ozori 1954, 22–23. p.)</p>	<p>Déva vár elébe. Nem hallja az Isten Kelemen kérését.</p> <p>– Jó napot, jó napot Tizenkét kőmives! Egyik sem fogadja, Ugyan mi dolog ez?</p> <p>Fogadnánk, fogadnánk, Édes feleségem, De a halálodra Egy nagy törvént tettünk.</p> <p>Kicsi gyermeke volt, Megijedt az asszony. Kelemenné asszony, Istenem, Istenem.</p> <p>Kicsi gyermekemet Add ide bölcsöstül. Add ide ölembe, Isten meghallgátá.</p> <p>Elébe is adta, Ada meleg essőt. Hogy megfürösztetete, Az a meleg szellő.</p> <p>Mikor elbúcsúszék, Kedves jó urától, Szoptatós fiától, Mégfogá szép gyengén.</p> <p>Tizenegy kőmives, A tizenkettedik, Kelemen kőmives, Gyenge piros vérét</p> <p>Vékába ereszté. A kulimász közé tették, Belé is keverték, Az ő piros vérét.</p> <p>Amit nappal raktak, Éjjel megmarada. Amit éjjel raktak, Megmarad nappalra.</p> <p>Fölrakták, fölrakták, Magas Déva várát, Haj belé is rakták Kelemen jó kedvét.</p> <p>Földi boldogságát. Házból se megyen ki, Még sincs nyugovása, Éjjel is fölveri.</p> <p>(Ág 2001, 93–96. p.)</p>
---	--	---

évfolyama számára összeállított (1954-ben megjelent) *Magyar irodalmi olvasókönyvébe*.¹⁸ A Schusztter Éva által lejegyzett szöveg ennek némileg romlott változata. Nézzük egymás mellett a csíkverebesi, illetve a tankönyvben közölt és később a zoborvidéki szóbeliségből (?) lejegyzett változatot.

Láthatjuk, hogy az első oszlopban közölt változat jelentősen eltér a másik kettőtől, főleg a *leduvadt* kifejezés használata miatt mégis úgy vélem, hogy Ozorai Ferenc számára ez a variáns volt a kiindulási alap. Ezt aztán részben átköltötte, részben más variánsokból vett sorokkal egészítette ki. Mindaközben azt a magyarázatot sem tartom kizártnak, hogy Ozorai esetleg egy, számomra egyelőre ismeretlen, harmadik forrásból merített.

A korabeli tankönyvek és egyéb nyomtatott források (sajtó, kalendáriumok, daloskönyvek stb.) további módszeres vizsgálatával a fentebb bemutatott variánsok nyilván egyéb nyomtatott előképei is kimutathatóak lesznek, de – véleményem szerint – már ennyi is bőven bizonyítja, hogy a Kőműves Kelemenné balladájának a zoborvidéken rögzített változatai nem a helyi, több száz éves szájhagyományban gyökereznek, hanem másodlagosan váltak (még abban sem vagyok biztos, hogy a szóbeliség, hanem inkább úgy fogalmaznék, hogy) a helyi tudás részévé.

Hogy szüksége volt még az archaikus kultúrájának tartott helyi szóbeliségnek is az írásos támaszra, azt a század elejének gyűjtői mind sejtetni engedik. Egybehangzóan a népköltészeti tudás felejtéséről, szövegromlásáról, elkopásáról adnak hírt. Csak néhány példa. Manga János ezzel kapcsolatban az alábbiakat írja:

Szövegüket már rosszul, hiányosan tudják, legtöbbször az érthetlenségig csonkán. Dallamuk egészen egyszerű, a díszítéseknek minden nyoma nélkül. Pedig ennek a hiánynak nem a régi előadóstílus eltűnése az oka, mert például a lakodalmas dallamok ma is őrzik ezt, annyira, hogy a fiatalok, a 20–30 évesek is pontosan ugyanazokkal a melizmákkal énekelik, mint a 60–80 évesek.

(Manga 1938, 48. p.)

A balladák ismertségi szintjére a Zoborvidék viszonylatában Arany A. László a szlovákiai magyarok néprajzát összegző munkájában is kitér, és hasonló megállapításokra jut, mint néhány évvel korábban Manga:

A balladákat nem ismerik minden községben. Némely községben már alig egypáran ismerik őket, s ezek is inkább az öreg asszonyok. Többet ismernek a falu szegényei, zsellérei. Ezek, úgy látszik, általában többet énekelnek és szívesebben is. A gazdasszony, vagyis a módos gazda felesége nem szívesen vallja be énektudását. Legalábbis nem találja illendőnek idegen és a nyilvánosság előtt énekelni. Több balladának gyakran csak a töredékét ismerik a nótafák. Ilyenkor prózai befejező mondattal jelentik be a ballada tragikus kimenetelét.

(Arany 1941, 8–9. p.)

18 A ballada megjelent a tankönyv második kiadásában is (Ozorai 1957, 25–27. p.), a negyedik, átdolgozott kiadásban viszont már nem kapott helyet (Ozorai 1960). Megjegyzem, hogy egyszer érdemes lenne azt is számba venni, hogy a Kőműves Kelemenné balladájának hány változata jelent meg magyar általános vagy középiskolai tankönyvekben, és mióta.

Az a tény, hogy a jó fél évszázaddal korábbi figyelmeztetések ellenére a térség folklórja még ma is archaikusnak tűnik, azzal a körülménnyel (is) magyarázható, hogy a térség néprajzi (és azon belül is első sorban folklorisztikai) kutatása viszonylag korán megindult. Számolnunk kell tehát egy erőteljes visszahatással! A kívülről érkező fokozott érdeklődés egyszersmind felértékelte a lokális néphagyomány, népköltészeti alkotások jelentőségét a helyi lakosság szemében. Ezzel függ össze, hogy nagy múltra tekint vissza a Zoborvidéken az ún. népművészeti mozgalom is, ami ugyancsak erősen visszahatott az „élő” szájhagyományra (vö. Méry 1987). A ma is rögzíthető „archaikus” jellegű népköltészeti alkotások, szokások esetében aztán a legtöbb esetben nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy azok valójában milyen mértékben archaikusak, mennyire tekinthetők revivalnek, illetve folklorizációnak vagy éppenséggel a refolklorizáció produktumának. Amennyiben elfogadjuk a folklórjelenségeknek azt a fejlődési sémáját, miszerint a kezdeti fokon van a *szerves folklór*, majd ezt (a folklorisztikai érdeklődés kibontakozásával párhuzamosan) a *szervezett* vagy *másodlagos folklór*, illetve a *folklorizmus* követi, akkor úgy is fogalmazhatunk, hogy esetünkben sokszor problematikus megmondani, hogy egy adott népköltészeti jelenség, alkotás éppen melyik fejlődésbeli fázis részeként értelmezhető (vö. Liszka 2010, 16–25. p.)

Tanulságok

Kőműves Kelemenné balladája korai történetével, eredetével, terjedésével, az átadás-átvétel rendkívül bonyolult kérdéseivel, nemzetközi összefüggésekbe ágyazottnan a legkimerítőbben Vargyas Lajos foglalkozott, mondhatni szimultán vitákat folytatva a többi között román, görög, cseh és magyar kutatókkal (ezek áttekintését lásd: Voigt 1968; Schubert 2010). Fenti mikroelemzésem ezeket a kérdéseket természetesen nem vagy csak rendkívül távolról sűrűlva érinti.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a Kőműves Kelemenné balladájának 1960 óta mindösszesen 7 variánsát, illetve variánsstörredékét sikerült feljegyezni a Zoborvidéken.

1. Ebből az első három a zsérei Földesi Ilona nevéhez kapcsolható. Ismerünk tőle egy-egy töredéket 1939–40-ből, illetve 1942-ből, amelyeket Zagiba Ferencnek és Arany A. Lászlónak énekelt el, majd ugyanennek egy meglepően ép variánsát 1960-ból, amelyet aztán Ág Tibor adott közre. Ez utóbbit mind Ág Tibor, mind Vargyas Lajos egy régebbi helyi szóbeliség maradványának (survival) tartotta. Ezzel szemben bizonyítható, hogy a Kerényi György által első kiadásban 1934-ben megjelentett, *Madárka* című népszerű népdalgyűjtemény megfelelő darabjának refolklorizálódott változatáról van szó, tehát nem a több száz éves helyi folklórhagyomány, hanem a másodlagos folklór részének tekintendő.

2. A ballada egy további, az előbbiekkal nagyon rokon variánsa – ami a fentebb említett Kerényi-féle változat meglehetősen pontos másolata – Földesi Ilona kéziratos daloskönyvéből került elő, ám ezt élőszóban nem énekelte el a gyűjtőnek (legalábbis ennek nincs nyoma).

3. Az Alsóbodokon élő nővére viszont szinte szó szerint előadta. Ennek a változatnak a párját Vári Fábrián László, szinte betűhív azonossággal lejegyezte a kárpátaljai Visken is. Nyilvánvaló, hogy a közös forrás itt is Kerényi dalgyűjteménye.

4. Egy hatodik, 1978-ban Nyitracsehiben lejegyzett variánsstörredék szinte betűhíven megegyezik a Kriza János által 1863-ban publikált, azóta tankönyvekben gyakran előforduló székellyöldi változattal.

5. A hetedik, 1987-ben, Pogrányban, Schuster Éva által dokumentálttal viszonylag szintén könnyű dolgunk volt, hiszen az egy második világháború utáni tankönyvben közölt variáns némileg romlott szövegű változata.

Jelenlegi ismereteink alapján szinte biztosra vehető tehát, hogy a Kőműves Kelemenné balladája a Zoborvidékre vélhetően népszerű daloskönyvek, illetve tankönyvek közvetítésével másodlagosan került. Ezek a variánsok szervesen nem is épültek be a helyi szóbeliségbe, legfeljebb (a Földesi Ilona-féle változatok) annak első szakaszáig jutottak el. Földesi Ilona volt annyira jó és kreatív énekes, hogy az olvasott (iskolában tanult?) ballada szövegén némileg alakított, illetve talán több forrás alapján kontaminált.

Abban, hogy a fenti kérdéseket megválaszolni, a fentebb megfogalmazott kételyeket objektív módon alátámasztani sikeredett, természetesen a szerencse is közreműködött, hiszen időközben kerültek napvilágra olyan adatok, szempontok, amelyek a zseri balladaváltozat lejegyzése során (1960 táján) még nem voltak ismeretesek. A népköltészeti alkotásokkal kapcsolatban hasonló esetek szászámra létezhetnek, csak nem tudunk róluk, illetve a megoldásukhoz nem segített hozzá szerencse, kitartás, szorgalom. Ahogy Honti János írta valahol a mesével kapcsolatban, hogy tudniillik *ha valami egy nép meséjében egyedinek tűnik, csak idő kérdése, hogy megtaláljuk más népeknél is, érvényes bizony más műfajokra is.*

Irodalom

Ág Tibor 1961a. „Kőműves Kelemen” a Zoborvidéken. *Néprajzi Közlemények*, 6/1. 90–93. p.

Ág Tibor 1961b. Kőműves Kelemen balladájának változata a Zobor vidékéről. *Irodalmi Szemle*, 4. 72–73. p.

Ág Tibor 1996. *Ki népei, vári vagytok? Válogatás a szlovákiai magyar tájak népzenei hagyományából.* Komárom–Dunaszerdahely, Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság–Lilium Aurum Kiadó /Népismereti Könyvtár, 6./

Ág Tibor 2000. A szlovákiai magyar népballada-kutatás múltjából. *Acta Ethnologica Danubiana*, 1. 83–96. p.

Ág Tibor 2001. *Csináltassunk hírharangot. Nyitra-vidéki népballadák.* Dunaszerdahely, Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya /Gyurcsó István Alapítvány Könyvek, 22./

Ág Tibor 2012. Kunyhók öröksége. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 14/2. 131–138. p.

Ág Tibor–Sima Ferenc 1979. *Vétessék ki szóló szívem. Szlovákiai magyar népballadák.* Bratislava, Madách Kiadó.

Albert Ernő 1989. *Édesanyám sok szép szava. Ádám Joákimné Kurkó Julianna énekei.* București, Kriterion Könyvkiadó.

Albert Ernő 1993. Adatok a háromszéki cigányokról és költészetükről. In Barna Gábor–Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Cigány Néprajzi Tanulmányok 1. Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században.* Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 151–173. p. /A magyarországi nemzetiségek néprajza/

Alexics György 1897. Vadrózspapör. *Ethnographia*, 7. 73–88., 184–192., 279–290., 362–377. p.

- A mi dalaink 1939³. *A mi dalaink. Ifjúsági daloskönyv*. Harmadik kiadás. Kolozsvár, Ifjú Erdély kiadása.
- Anderson, Walter 1935. *Zu Albert Wesselski's Angriffen auf die finnische folkloristische Forschungsmethode*. Tartu, k.n. /Acta et commentationes Universitatis Tartuensis B. 38., no. 3./
- Arany A. László 1941. *A szlovákiai magyarság néprajza*. Bratislava–Pozsony, Toldy Kör /Szlovákiai Magyar Művelődési Könyvtár/
- Bartók Béla 1908. Székely balladák. *Ethnographia*, 19. 43–52., 105–115. p.
- Bartók Béla–Kodály Zoltán 1921. *Népdalok*. Közzé teszik Bartók Béla és Kodály Zoltán. Budapest, Népies Irodalmi Társaság /Erdélyi magyarság/
- Bottigheimer, Ruth B. 2011. A tündérmesék eredete, terjedése és a népi narratíva elmélete. *Etnoszkóp*, 1/1. 107–115. p.
- Csanádi Imre–Vargyas Lajos 1954. *Röpülj páva, röpülj. Magyar népballadák és balladás dalok*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Csete Balázs 1942. Temetés a kalotaszegi Nyárszón. *Ethnographia*, 53. 200–215. p.
- Dános Erzsébet 1938. *A magyar népballada*. Budapest, Hornyánszky Viktor R.T. Magyar Királyi Udv. Könyvnyomda /Néprajzi Füzetek, 7./
- Dégh Linda 1946–47. Népmese és ponyva. *Magyar Nyelvőr*, 70. 43–45., 68–72., 88–92., 143–147. p.
- Faragó József 1995. Miért Déva vára a színhelye Kómiúves Kelemenné balladájának? *Ethnographia*, 106. 263–275. p.
- Faragó József 1998. *Őszékely népballadák*. Összesítő válogatás Faragó József gondozásában, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.
- Faragó József 2002. *Csángómagyar népballadák*. Összesítő válogatás Faragó József gondozásában, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.
- Faragó József 2005. *Ismét a balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.
- Faragó József 2006. *Régi erdélyi népballadák*. Összesítő válogatás Faragó József és Olosz Katalin gondozásában, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.
- Gragger Róbert 1927. *Magyar népballadák*. Budapest, Magyar Irodalmi Társaság /A Napkelet Könyvtára, 19./
- Honti János 1937. *A mese világa*. Budapest, Pantheon.
- Horálek, Karel 1964. České lidové pohádky a knížky lidového čtení. In uő: *Pohádkoslovné studie*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 37–76. p.
- Jagamas János–Faragó József 1974. *Romániai magyar népdalok*. Bukarest, Kriterion Kiadó.
- Kallós Zoltán 1973. *Balladák könyve. Élő erdélyi és moldvai magyar népballadák*. Budapest, Magyar Helikon.
- Kallós Zoltán 1996. *Ez az utazólevelem. Balladák új könyve*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Katona Imre–Tripolszky Géza 1971. Három magyar népballada vajdasági változatai. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 3/7. 17–38. p.
- Kerényi György 1939². *Madárka. 102 magyar népdal*. II. kiadás. Budapest, Magyar Kórus.
- Keszeg Vilmos 2005. Az etnográfiai leírás mint olvasmány a helyi társadalomban. In Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklor és irodalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 315–339. p.
- Keszeg Vilmos 2008. *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológiai Tanszék /Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 3./
- Kodály Zoltán 1905. Mátyusföldi gyűjtés. *Ethnographia*, 16. 300–305. p.
- Kodály Zoltán 1907. Balladák. *Ethnographia*, 18. 38–42., 108–112., 153–156., 230–234. p.
- Kodály Zoltán 1909. Zoborvidéki népszokások. *Ethnographia*, 20. 29–36., 116–121., 245–247. p.

- Kodály Zoltán 1913. Pótlék a zoborvidéki népszokásokhoz. *Ethnographia*, 24. 114–116., 169–174., 235–239. p.
- Kodály Zoltán 1976⁷. *A magyar népzene*. A példatárt szerkesztette Vargyas Lajos. Hetedik kiadás. Budapest, Zeneműkiadó.
- Kósa László 1979. *Rozmaringkoszorú. Szlovákiai magyar tájak népköltészete*. Bratislava, Madách Kiadó.
- Kríza Ildikó 1980. Kőműves Kelemenné. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. Budapest, Akadémiai Kiadó, 300–301. p.
- Kríza Ildikó 1991. *A magyar népballada. Fejezetek a balladakutatásból*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék /Folklor és etnográfia, 56./
- Kríza Ildikó 2011. A népköltészet szövegkutatási módszerei és eredményei a 20. század derekától I. Balladakutatás. *Ethno-Lore*, 28. 33–49. p.
- Kriza János 1863. *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. Első kötet. Kolozsvárt, Stein János Erd. Muz. Egyleti Könyvtár Bizománya.
- Kriza János 2013. *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok*. Második kötet. Kriza János és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.
- Krzyżanowski, Julian 1977². *Paralele. Studia porównawcze z pogranicza literatury i folkloru*. 2. kiad. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Liszka József 1985. A Kisalföld vándorai. *Hét*, 30/2. 10–11. p.
- Liszka József 2000. Az adventi koszorú. Egy felmérés előzetes eredményei. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2/1., 147–156. p.
- Liszka József 2013. *Átmenetek. Folklor és nem-folklor határán*. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara /Monographiae Comaromienses, 12./
- Liszka József 2009. *Nyitra vidéki népballadák Arany A. László hagyatékából*. Szerkesztette, a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta Liszka József. A kotta- és képanyagot válogatta, gondozta Nagy Myrtil. H.n., Fórum Kisebbségkutató Intézet /Jelek a térben, 2./
- Magyar Zoltán 2002. *A mindentudó fű. Zoborvidéki mondák és hiedelmek*. Dunaszerdahely, Liliom Aurum.
- Magyar Zoltán 2011. *Torna felé vezet egy út... Torna megyei népballadák*. Budapest, Balassi Kiadó /Magyar Népköltészet Tára, 11./
- Manga János 1938. Népzene gyűjtés Nyitra vidékén. *Tátra*, 2. 46–52. p.
- Marčok, Viliam 1978. *O ľudovej próze*. Bratislava, Mladé letá.
- Méry Margit 1987. A folklórfesztiválok hatása a szlovákiai magyarok mai népi kultúrájára. In Tátrai Zsuzsanna (szerk.): *A hagyományos kultúra a szocialista társadalomban*. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport, 133–140. p. /Folklor és Tradíció, IV./
- Ortutay Gyula 1936. *Székely népballadák*. A balladákat összeválogatta és magyarázta Ortutay Gyula. Fámetszetekkel díszítette Buday György. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Ortutay Gyula 1962. Az iskolai nevelés szerepe parasztságunk kultúrájában. *Ethnographia*, 73. 497–511. p.
- Ortutay Gyula 1985. *Magyar népköltészet. Népballadák, népmesék*. A népballadák szövegét gondozta és jegyzeteit összeállította Kríza Ildikó. A népmesék szövegét gondozta és jegyzeteit összeállította Kovács Ágnes. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Ortutay Gyula–Kríza Ildikó 1968. *Magyar népballadák*. Szerkesztette és a bevezetőt írta Ortutay Gyula. Válogatta és jegyzetekkel ellátta Kríza Ildikó. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Ozori Ferenc 1954. *Magyar irodalmi olvasókönyv a csehszlovákiai, magyar tannyelvű, általános műveltséget nyújtó iskolák 7. évfolyama számára*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

- Ozori Ferenc 1957². *Magyar irodalmi olvasókönyv a csehszlovákiai, magyar tannyelvű, általános műveltséget nyújtó iskolák 7. évfolyama számára*. 2. kiadás. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Ozori Ferenc 1960⁴. *Magyar irodalmi olvasókönyv a csehszlovákiai, magyar tannyelvű, általános műveltséget nyújtó iskolák 7. évfolyama számára*. Negyedik, átdolgozott kiadás. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Putz Éva 1944. *Mutatvány a Nyitravidéki népballadák gyűjteményéből*. Pozsony, Szlovákiai Magyar Közművelődési Egyesület /Szlovákiai Magyar Közlemények, 2./
- Ráduly János 1979. *Elindultam hosszú útra. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadáit*. Gyűjtötte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Ráduly János. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Sándor Eleonóra 1989. Utószó. In Putz Éva: *A kolonyi lagzi*. Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó, 147–160. p.
- Schenda, Rudolf 1976. *Die Lesestoffe der Kleinen Leute. Studien zur populären Literatur im 19. und 20. Jahrhundert*. München, Verlag C. H. Beck /Beck'sche Schwarze Reihe, 146./
- Schubert Gabriella 2010. A „falba épített feleség” balkáni változatai: mítosz és valóság. In Mód László–Simon András (szerk.): *Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére*. Szeged, Gerhardus Kiadó, 580–591. p.
- Szendrei Janka–Dobszay László–Rajeczky Benjamin 1979. *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben I–II*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÚMTSz 1992. *Új magyar tájszótár*. Harmadik kötet. B. Lőröcsey Éva főszerk. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vargyas Lajos 1959. Kutatások a népballada középkori történetében. III. A „Kőműves Kelemen” eredete. *Néprajzi Értesítő*, 41. 5–73. p.
- Vargyas Lajos 1976. *A magyar népballada és Európa I–II*. Budapest, Zeneműkiadó.
- Vargyas Lajos 1988. Népballada. In Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar néprajz nyolc kötetben V. Folklor 1. Magyar népköltészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 278–371. p.
- Vári Fábrián László 1992. *Vannak ringó bölcsők. Kárpátaljai magyar népballadák*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó /Kárpátaljai Magyar Könyvek, 6./
- Veress Gábor 1911. Székely balladák. *Ethnographia*, 22. 50–55., 106–108. p.
- Voigt Vilmos 1968. Vargyas Lajos: Researches into the Mediaeval History of Folk Ballad. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 77., 251–256. p.
- Wesselski, Albert 1931. *Versuch einer Theorie des Märchens*. Reichenberg i. B., Studentendeutscher Verlag Franz Kraus /Prager Deutsche Studien, 45./
- Zagiba, Franz 1954. Ungarische Balladenmelodien aus dem Neutraer Gebiet. *Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes*, Band 3. Wien, 63–85. p.

JÓZSEF LISZKA

WHERE DO CRADLES ROCK? QUESTIONS REGARDING THE BALLAD OF KŐMŰVES KELEMENNÉ AND ATTEMPTS TO ANSWER THEM

It was Lajos Vargyas who has dealt most expansively and in international correlations with the early story of the walled up woman, the extremely complicated questions of origin, spreading and transmission–reception. In his opinion, the ballad evolved in Hungarian environment, in times even before the Hungarian conquest, and it was transferred to the folklore of the Caucasus and the Balkan by Hungarians. Although the ballad within the Hungarian language area is mainly known on Székelyföld (Szeklerland) and among the Hungarians of

Moldova, Vargyas assumes that in the old times it was known on the entire language area, but today it is only present on the above mentioned areas maintaining archaic culture. The version of the ballad found in the villages around Nitra in the 1960s, seem to underpin his theory. Our study examines these versions of the ballad and it presumes, on the grounds of the texts equalities with its variants from Szeklerland and on the grounds that the fortress of Deva playing key importance in the ballad has been positioned in the outskirts of Nitra, that these variants cannot be considered for a spontaneous survival of a many hundred years old oral tradition. The variants of the ballad's text, most of all noted down in Szeklerland, known in the Hungarian material mainly under the title "Ballad of Kőműves Kelemenné", were in the 20th century published in almost all school textbooks, popular folk songs publications and they were on the air in the radio, so the informants from around Nitra presumably picked them up secondarily. In the study we demonstrate on every single variant, from which source it was taken over to the local oral tradition, secondarily, in the 20th century, often only in its second half(!). Naturally, fortune in this case has also played its role, as in the meantime such data and aspects came to light, according to which the first variant of the ballad in the time of noting it down (around 1960) was not known in the Nitra area (in Zsére/Žirany).